

**TÜRKİYE VE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE
KARABAĞ SAVAŞI'NIN ÖNEMİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Mashallah AKHUNDOV

Kütahya- 2023

T.C
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**TÜRKİYE VE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE
KARABAĞ SAVAŞI'NIN ÖNEMİ**

Danışman:
Doç. Dr. Bakko Mehmet BOZASLAN

Hazırlayan:
Mashallah AKHUNDOV

Kütahya-2023

Kabul ve Onay**KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana bilim dalında, 202085531156 öğrenci numaralı, Mashallah Akhundov'un hazırlamış olduğu "Türkiye ve Azerbaycan İlişkilerinde Karabağ Savaşı'nın Önemi" başlıklı yüksek lisans tez çalışması ile ilgili tez savunma sınavı jüri tarafından yapılmış ve adayın tezinin OY BİRLİĞİ ile kabul edilmesine karar verilmiştir.

31/03/2023

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Doç. Dr. Bakko Mehmet BOZASLAN (Danışman)		
Doç. Dr. Cantürk Caner		
Dr. Öğr. Üyesi Altan Fahri Gulerci		

Onay

Doç. Dr. Arif KOLAY
Enstitü Müdürü

Bilimsel Etik Bildirimi

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “Türkiye ve Azerbaycan İlişkilerinde Karabağ Savaşı’nın Önemi” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

31/03/2023

Mashallah AKHUNDOV

Özgeçmiş

Mashallah AKHUNDOV 2015 yılında Türkiye Cumhuriyeti Osmaniye Korkut Ata Üniversitesinin İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yönetim Bilişim Sistemleri bölümünü kazandı. 2015 yılı Ekim ayında Lisans eğitime başladı ve 2020 yılında bu bölümde lisans eğitimini tamamlayarak mezun oldu. Aynı yıl Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yüksek Lisans Eğitime başladı.

ÖZET

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE KARABAĞ SAVAŞI'NIN ÖNEMİ

AKHUNDOV, Mashallah

Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı, Doç. Dr. Bakko Mehmet BOZASLAN

Mart, 2023, 78 sayfa

Azerbaycan ve Türkiye'nin uzun bir dostluk ilişkileri geçmişi var. Türkiye ve Azerbaycan, tarihlerinin en zor dönemlerinde birbirlerine dostça destek verdiler.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki dostluk ilişkileri şu anda Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde en üst düzeydedir. İki ülke liderlerinin karşılıklı resmi ziyaretleri her iki ülkede de büyük bir ciddiyetle karşılanmakta ve bu ziyaretlerin her birinde iki dost ve kardeş ülke arasındaki her alanda yakın iş birliği daha da güçlenmektedir. Türkiye ekonomik, siyasi, askeri ve diğer alanlarda dünyanın önde gelen ülkelerinden biri haline gelmiştir.

44 günlük savaşın ilk günlerinden itibaren Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı sadece Azerbaycan'ın değil, Türkiye'nin de Azerbaycan'ın yanında olduğuna dair açıklamalar yaptı. Bu, tüm dünyaya bir kenara çekilme, müdahale etmeme, Azerbaycan'a engel olmama mesajıydı. 44 günlük Vatanseverlik Savaşı sırasında, Türk Savunma Bakanı, Dışişleri Bakanı ve diğer üst düzey yetkililer, desteklerini göstermek ve açık bir şekilde Azerbaycan'ı desteklemek için ülkeyi birkaç kez ziyaret ettiler. Bu Azerbaycan için büyük bir siyasi ve manevi destektir.

Bu destek, şanlı zaferin ardından da devam etmektedir. 10 Kasım 2020'de imzalanan Deklarasyona göre, asıl amacı savaş sonrası dönemde kontrol uygulamak, çatışma bölgesini insansız hava araçlarıyla izlemek olan Rus-Türk İzleme Merkezi halihazırda faaliyette. İzleme merkezi savaş sonrası dönem için çok önemli çünkü olası gerginlikler merkez tarafından izlenecek ve bunları önlemek için acil önlemler alınacak. O merkezde Türkiye'nin varlığı bizim için çok önemli.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Karabağ Savaşı, Karşılıklı İlişkiler, Türkiye, 44 Günlük Savaş

ABSTRACT

THE IMPORTANCE OF THE KARABAKH WAR IN TURKEY AND AZERBAIJAN RELATIONS

AKHUNDOV, Mashallah

Master's Thesis, Department of Politics and International Relations

Supervisor: Assoc. Prof. Bakko Mehmet BOZASLAN

March, 2023, 78 pages

Azerbaijan and Turkey have a long history of fraternal relations. Turkey and Azerbaijan supported each other in the most difficult times of their history.

The fraternal relations between Turkey and Azerbaijan are currently at the highest level under the leadership of President Ilham Aliyev and President Recep Tayyip Erdogan. The mutual official visits of the leaders of the two countries are received with great seriousness in both countries, and in each of these visits, the close cooperation between the two friendly and brotherly countries in every field is further strengthened. Turkey has become one of the world's leading countries in economic, political, military and other fields.

From the first days of the 44-day war, the President of the Republic of Turkey made statements that not only Azerbaijan, but also Turkey stood by Azerbaijan. This was a message to the whole world to stand aside, not interfere, not interfere with Azerbaijan. During the 44-day Patriotic War, the Turkish Minister of Defense, Minister of Foreign Affairs and other high-ranking officials visited our country several times to show their support and openly support Azerbaijan.

This support continues even after our glorious victory. According to the Declaration signed on November 10, 2020, the Russian-Turkish Monitoring Center, whose main purpose is to exercise control in the post-war period, to monitor the conflict zone with drones, is already in operation. The monitoring center is very important for the post-war period because possible tensions will be monitored by the center and urgent measures will be taken to prevent them. The presence of Turkey in that center is very important to us.

Keywords: Azerbaijan, Karabakh War, Mutual Relations, Turkey, 44-Day War

ÖNSÖZ

Yüksek Lisans Tez Çalışma sürecinde bana yakın ilgisi ve desteği ile yol gösteren, tez araştırmamın her aşamasında beni yalnız bırakmayan, yapıcı ve teşvik edici eleştirileriyle katkıda bulunan Tez danışmanım Doç. Dr. Sayın Bakko Mehmet BOZASLAN hocama,

Bu eğitimim ve Tez yazım sürecinde benden desteklerini hiç eksik etmeyen çok kıymetli Aileme, ayrıca eğitim hayatım boyunca yardımlarını esirgemeyen Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümündeki tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

1.1. SELÇUKLULAR, SELÇUK İMPARATORLUĞU	4
1.1.1. Dandanekan Savaşı	5
1.1.2. Malazgird Savaşı	6
1.1.3. Selçukluların Sosyo-Ekonomik Önlemleri.....	7
1.2. OSMANLI DÖNEMİ AZERBAYCAN VE TÜRKİYE’NİN İLİŞKİLERİ SON 30 YILI	8
1.3. CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ	10
1.3.1. Atatürk Döneminde Türkiye ve Azerbaycan İlişkileri	14
1.3.2. Atatürk Sonrası Dönem – 2000’lere Kadar.....	16
1.3.2.1. Parlamentolararası İlişkilerin Gelişme Dinamikleri	20
1.3.2.2. Azerbaycan-Türkiye Ekonomik İlişkileri: Ana Eğilimler ve Başarılar	20
1.3.3. 2002-2021 - Ak Parti Dönemi Azerbaycan ve Türkiye İlişkileri.....	22
1.3.3.1. 2023 Yolunda Siyasi Dinamikler.....	24

İKİNCİ BÖLÜM

KARABAĞ SORUNU VE TÜRKİYE İLE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

2.1. İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI VE AZERBAYCAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ	28
2.2. VATANSEVERLİK SAVAŞI VEYA DEMİR YUMRUK OPERASYONU	32
2.2.1. Savaşın Nedenleri.....	32
2.2.2. Savaşların İlerlemesi	35
2.3. ERMENİ LİDERLERİN İKTİDARSIZLIĞI	40
2.4. İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI VE ULUSLARARASI TEPKİLER.....	40

2.5. ULUSLARARASI KURULUŞLARDAN TEPKİLER	42
2.5.1. İkinci Karabağ Savaşı ve Azerbaycan Diasporası.....	43
2.6. İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI VE ERMENİ DİASPORASI.....	44
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
44 GÜNLÜK SAVAŞIN AZERBAYCAN VE TÜRKİYE İLİŞKİLERİ İÇİN ÖNEMİ	
3.1. ŞUŞA DEKLARASYONU TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE YENİ BOYUT	47
3.2. SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE - AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE BAŞKA BİR JEOPOLİTİK GERÇEKLİK	49
3.3. EBEDİ AZERBAYCAN-TÜRK DOSTLUĞUNUN SAVAŞTAN SONRAKİ HALİ	50
SONUÇ.....	57
KAYNAKÇA	61
DİZİN	65

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1.1: Selçuk Dönemi	4
Şekil 1.2: Azerbaycan'ın Türkiye'deki Diplomatik Misyonunun Ankara'daki Binası, 1920'ler	11
Şekil 1.3: Cumhuriyet Osmanlı Büyükelçiliği	12

KISALTMALAR

AC	Azerbaycan Cumhuriyeti
TC	Türkiye Cumhuriyeti

TEZ METNİ

GİRİŞ

Tarihe bakarsak, Türkiye ve Azerbaycan halklarının her zaman birbirine yakın olduğunu görürüz. Her iki ülkenin bağımsızlık tarihi, ağır ve kanlı savaşlardan geçmiştir, her iki ülkenin kurucuları Haydar Aliyev ve Mustafa Kemal Atatürk'ün güçlü siyasi iradesi, halkı ileriye taşıma kararlılığı yaşadı ve yaşamaya devam ediyor. Haydar Aliyev'in “Türkiye ve Azerbaycan bir millet iki devlettir” ve Mustafa Kemal Atatürk'ün “Azerbaycan'ın acısı bizim kederimizdir, sevincimiz sevincimizdir” sözlerine dayanan Azerbaycan-Türkiye iş birliği kapsamında yeni bir gelişme aşamasına girmiştir.

Bugün ülkelerimiz bölgedeki ve uluslararası arenadaki tüm olay ve süreçlerde aynı konuma sahiptir. İki ülke devlet başkanlarının karşılıklı ziyaretleri ikili iş birliğinin gelişmesinde önemli rol oynuyor. İlişkiler her alanda başarılı bir şekilde geliyor.

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkiler uzun yıllardır stratejiktir ve hızla gelişmektedir. Dünyada Azerbaycan ve Türkiye kadar birbirine yakın başka bir ülke yoktur. Aynı kökler, gelenekler, benzer kültür, dil, din, ortak folklor, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkileri belirleyen önemli unsurlardır. Türkiye ve Azerbaycan, tarihlerinin en zor anlarında karşılıklı desteklerini göstermişlerdir. 1918 yılında Azerbaycan'ın en acılı günlerinde, Nuri Paşa komutasındaki Türk Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü Taşnakların pençesinden kurtarması Azerbaycan için önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki diplomatik ilişkiler 14 Ocak 1992'de kuruldu. Etnik, dini ve kültürel olarak Türkiye'ye yakın olan Azerbaycan, Güney Kafkasya'daki ana ortağıdır. Türkiye, 1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur. 1992 yılında iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulmuş ve Türkiye'de bir Azerbaycan büyükelçiliği açılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin analizi büyük önem taşımaktadır. Bu ülkelerin her birini birçok dış politika konusunda müttefik olarak görmek alışıktır. Türk otoritesinin hem küresel hem de bölgesel düzeyde gözlenen büyümesi, Ortadoğu ve dünya jeopolitik arenasındaki güç dengesini oluşturmaktadır.

Tezin amacı ve genel hipotezi Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerinde Karabağ Savaşı'nın önemini araştırmaktır. Konu üç bölümden oluşuyor. Konunun birinci bölümü Türkiye Azerbaycan ilişkileri, ikinci bölümü Karabağ sorunu ve Türkiye ile Azerbaycan

ilişkileri, üçüncü bölümüyse 44 günlük savaşın Azerbaycan ve Türkiye ilişkileri için önemini kapsamaktadır.

Tez Konusu

Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerinde Karabağ Savaşı'nın önemi

Araştırma Sorusu

Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerinde Karabağ Savaşı'nın önemi üzere etkileri nelerdir?

Metodoloji

Bu tez hazırlanırken Belgesel Kaynak Derlemesi yöntemi kullanılmıştır. Konu hakkında diğer kişiler ya da kurumlar tarafından yazılmış, hazırlanmış veya yaratılmış çeşitli yazı, belge, yapım veya kalıntılar toplanmış ve incelenmiştir. Kullanılan kaynaklar da tez savunmasını destekler niteliktedir.

Tezin Amacı

Bu tezin amaçlarından en önemlisi Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerinde Karabağ Savaşı'nın öneminin geliştiğini göstermektir.

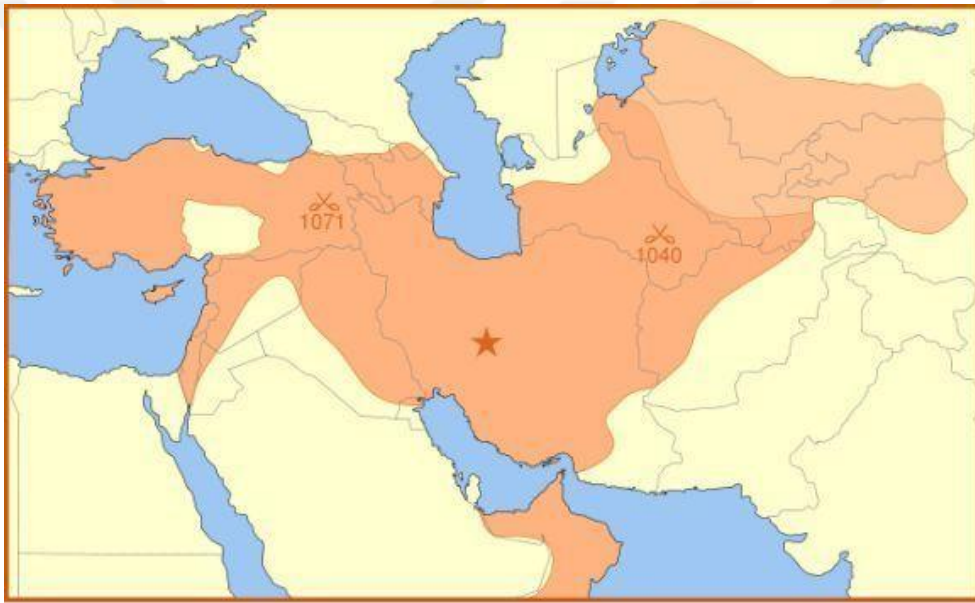
BİRİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

1.1. SELÇUKLULAR, SELÇUK İMPARATORLUĞU

Klasik feodalizme geçiş sırasında, 11. yüzyılın ortalarında güçlü bir Türk devleti- Büyük Selçuklu İmparatorluğu - kuruldu. Yakın ve Ortadoğu tarihindeki bu önemli olay Selçuklu Türklerinin adıyla ilişkilendirilmiştir. Selçuklular, Oğuz'un üç ok kolunun Kırık Boynundandı. Onlar adını Dukak Bey'in oğlu Selçuklu'dan almıştır (Ahmedov, 2019, s. 12).

Oğuz devletinde Dukak Bey bir sübâşi (bir müfreze reisi, barış zamanında şehir ve kaleleri koruyan bir müfreze şefi) idi. Dukak'a Demir Bahar lakabı takıldı. Daha sonra onun oğlu Selçuklu Subaşı olarak atandı (Шимшир, Себахаттин, 2015).

Şekil 1.1: Selçuk Dönemi

Kaynak: <https://kayzen.az/blog/orta-%C9%99sr%C9%99r-tarixi/2531/s%C9%99lcuqlar.-s%C9%99lcuq-imperiyas%C4%B1.html>, 2022.

Zaman geçtikçe Selçuklular ile Oğuz Yabğuları arasındaki ilişkiler bozuldu. 10. yüzyılda Selçuklular ve aşiretleri, Ceyhun (Syrdarya) Nehri'nin sol kıyısında bulunan Jant şehrine gelerek Müslüman oldular. Selçuklular Karahanlılar ile çatıştı. Samanoğullarının yenilgisinden sonra Selçuklu müttefikleri Karahanlılara bağımlılığı kabul ettiler (Aliyev, 2020, s. 23).

Gazneliler Mavarannahr'ı ele geçirip Selçuklu oğulları Mikail ve İsrail'i tutuklayarak Selçukluları Horasan eyaletine taşıdılar. Mikail'in oğulları Çağrı Bey ve Toğrul Bey Selçukluları tek bayrak altında birleştirdiler. Gazneli Sultanı Mahmud'un

ölümünden sonra Selçuklular, Sultan Mesud'dan kendilerine yeni topraklar vermesini istediler. Mesud Selçukluları yendi (Asker, 2020, s. 40).

Daha sonra Selçuklular, I. Mesud'un Hindistan'daki varlığından yararlanarak Belh, Tus ve Merv şehirlerini ele geçirdiler. Gazneli ordusunu yendiler ve 1038'de Horasan'ın ana şehri Nişabur'u ele geçirdiler. Böylece 1038 yılında merkezi Nişabur'da olan Büyük Selçuklu Devleti kuruldu (Шимшир, Себахаттин, 2015).

1.1.1. Dandanekan Savaşı

Mesud, Selçuklulara karşı 50.000 ve 300 savaş filinden oluşan bir orduyla savaştı. Savaş sırasında Selçuklular geri çekildi. Nüfus, ağır vergiler nedeniyle Gazneli savaşıtlara yardım etmedi. 23 Mayıs 1040'ta Merv yakınlarındaki Dandanekan'da Selçuklular ile Gazneliler arasında kanlı bir savaş oldu (Asker, 2020, s. 40).

Selçuklu ordusu milli harp yöntemiyle kollara ayrılmıştı. Bir golün ardından geri çekildi ve yerini bir başkası aldı. Gazneli ordusunda savaşan 300 Oğuz Türkü Selçukluların yanında yer aldı. Oğuzlar kazandı. Savaştan bir gün sonra toplanan Oğuz boyları kongresinde Toğrul Bey (1040-1063) padişah ilan edildi. Gazneli devletinin bozguna uğramasının nedeni iç çatışmalar, halkın memnuniyetsizliği, Türk kölelerinin Selçuklulara sempati duymasıydı (Тунсер, Хюнер, 2015).

Merv şehrinde yapılan bir kongrede Selçuklular batı ve doğu yönlerinde yeni topraklar işgal etmeye karar verdiler. İran'ın, Bizans'ın, Güney Kafkasya'nın ve Azerbaycan'ın yolu açıldı. 1043'te başkent Nişabur'dan Rey'e taşındı. Selçuklular, askeri seferler sonucunda 1040-1054 yılında Sistan, Belh, Harezm, Hemedan ve batı İran'ı fethettiler. 1054'te Selçuklular Tebriz'i ele geçirdiler, Güney Kafkasya'yı işgal ettiler, Şeddadileri, Şirvanşahları ve Tiflis Müslüman Emirliği'ni ele geçirdiler. Şaddadiler Bizans-Ermeni-Gürcü feodal beylerine karşı ittifak kurdular. 1055 yılında Selçuklular Bağdat'ı ele geçirdi. Halife, I. Toğrul'un onuruna bir ziyafet verdi, onu Doğu'nun ve Batı'nın hükümdarı ilan etti ve ona Rukniddin (dinin temeli) adını Verdi. 1059 yılında Selçuklu devleti Maveraannahr'dan Mezopotamya ve Hindukuş'a kadar genişledi. 1060'ların başında Selçuklu devleti en güçlü imparatorluk haline geldi. I. Tuğrul'un ölümünden sonra Alp Arslan (1063-1072) iktidara geldi. Selçuklu işgali onun döneminde genişleyerek Anadolu topraklarını ele geçirdi (Asker, 2020, s. 40).

1.1.2. Malazgird Savaşı

Selçukluların asıl hedefi Bizans idi. Bu dönemde Bizans'ta kaos yaşandı. İmparatoriçe Eudokia ülkeyi yönetmekte güçlük çekiyordu. Türklerin saldırısını durdurabilecek ve tahtı ona verebilecek bir adamla evleneceğini söyledi. Bu teklifi kabul eden Roman Diogenes, 1068'de Bizans imparatoru ilan edildi. O, imparatorluğun tüm güçlerini seferber etti (Тунсер, Хюнер, 2015). O, Oğuzları ve Peçenekleri de orduya aldı. Daha sonra o, Avrupa ülkelerinden yardım istedi, çok büyük bir orduyla Erzurum yönüne taarruza geçti. Daha sonra o, Malazgird kalesini ele geçirdi. Selçuklu ordusunun komutanı Emir Sunduk, bir anda Bizans ordusuna saldırarak bozguna uğrattı ve Bizans zaferinin simgesi olan Büyük Altın Haçı askeri ganimet olarak ele geçirdi (Aslanli, 2020).

Sultan Alp Arslan zaman kazanmak için Bizans'a barış yapması için bir elçi gönderdi. Diogenes barış teklifini kabul etmedi (Asker, 2020: 40). Alp Arslan savaşa hazırlandı. O, savaştan önce ordusuna seslendi: Askerler! Şehit olursam bu beyaz elbise kefenim olsun! Malazgird Savaşı 26 Ağustos 1071'de başladı. Bizans ordusu seferber edilemedi ve Selçuklular savaşa ve pusuda geri çekildiler. Bu sırada Oğuz ve Peçenekler Selçukluların yanında yer aldılar. Selçuklular imparator Diogenes'i kazandı ve ele geçirdi. Ancak padişah, Diogenes'i affetti ve onunla 50 yıllık bir barış antlaşması yaptı. Anlaşmaya göre Bizans, Selçuklulara her yıl vergi ödeyecek ve gerektiğinde askeri yardımda bulunacaktı. Doğu Anadolu Selçuklulara verildi. Malazgird Savaşı'ndan sonra Ermenileri ve Gürcüleri himaye eden Bizans'ın konumu sarsıldı. Anadolu- Küçük Asya'nın fethinden sonra Bizans'ın konumu zayıfladı. Bağdat Halifesi, Alp Arslan'ı Malazgird'deki zaferinden dolayı tebrik etti ve onu Arapların ve Acemlerin hükümdarı, Müslümanların kurtarıcısı ve İslam'ın Nuri olarak nitelendirdi (Улкую, Ирфан, 2000).

1072'de Alp Arslan, Orta Asya'daki bir askeri kampanya sırasında bir fatih tarafından öldürüldü. Yerine oğlu I. Melikşah (1072-1092) geçti. Kraliçe I Konya, Ankara, Suriye, Urfa ve Kudüs'ü ele geçirdi. Selçuklular, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarına kadar geldiler. Melikşah'ın saltanatı sırasında Selçuklu İmparatorluğu gelişti. Tanınmış bilim adamı ve devlet adamı Khaja Nizamulmulk, Selçuklu devletinin güçlenmesine büyük katkı sağlamıştır. Melikşah, başkenti Rey'den İsfahan'a taşıdı (Asker, 2020, s. 41).

1.1.3. Selçukluların Sosyo-Ekonomik Önlemleri

Selçuklu Devleti'nin ekonomisi her gün daha da büyümeye başladı. Selçuklularda toprak mülkiyetinin ana biçimi ikta idi. Askerlik için ikta veriliyordu. Ekonomiden elde edilen gelir para olarak hesaplandı. Melikşah Azerbaycan, Irak ve diğer işgal altındaki topraklarda 46.000 savaşıya ikta dağıttı. Selçuklu döneminde yeni topraklar bir tür toprak mülkiyeti haline geldi. Bu topraklar sınırda görev yapan komutanlara verildi. Köylülerin ikta, vakıf ve mülkiyet topraklarındaki başlıca sömürü biçimi ranttı. Köylülerden alınan başlıca vergi uşr (onda bir) idi. Gayrimüslimler hayat vergisine tabiydi. Daha sonra, Selçuklu İmparatorluğu'nda ticaretin gelişmesine özel önem verildi, ticaret yolları restore edildi, kervan yolları güvenlik altına alındı ve tek tip bir ölçü, ağırlık ve para sistemi uygulandı. 1087'de Kraliçe I, uluslararası ticareti teşvik etmek için bazı ticaret vergilerini kaldırdı (Aslanli, 2020).

Doğal ekonominin egemenliği, güçlü bir merkezi devletin kurulmasına, tek tek bölgeler arasındaki ilişkilerin zayıflamasına izin vermedi. İşgal genişledikçe Selçuklu devleti de genişledi. Askeri işgalin sona ermesinden sonra Selçuklu devleti 11. yüzyılda zayıflamaya başladı. Selçuklu sultanlarının kendilerine geniş topraklar verdiği komutanlar, soylular ve ikta sahipleri zamanla büyük hükümdarlar olmuşlar ve merkezi hükümete boyun eğmek istememişlerdir. Sultan Mahmud (1092-1094) ve Sultan Borkuyang (1094-1104) dönemlerinde imparatorluğun zayıflama ve parçalanma süreci yoğunlaştı. Bu nedenle Haçlılar engellenemedi. II. Melikşah'ın (1104-1105) saltanatı kısa sürdü (Улкую, Ирфан, 2000).

Sultan Muhammed Tapar (1105-1117) merkezi hükümeti güçlendirmeye çalıştı. İmparatorluğun her yerinde gücünü geri kazanmasına rağmen, son Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer (1117-1157) döneminde devletin toprak bütünlüğü ihlal edildi. Sancar, Gaznelileri Gaznelilerden, Maverünnehri'yi Karahanlılardan almışsa da, Karatayların Maverünnehra'ya yönelik saldırılarını geri püskürtmeyi başaramamış ve 1141 yılında bozguna uğramıştır. Tapınağını kaybetti. Yüksek vergilerden memnun olmayan Oğuz isyan ederek Sencer'i ele geçirdi (Aslanli, 2020). O, üç yıl esaret altında kaldıktan sonra kaçtı. Sancar 1157'de öldü. Bundan sonra Büyük Selçuklu İmparatorluğu yıkıldı ve topraklarında Kirman, Konya, Suriye, Irak Selçuklu Sultanlığı, Azerbaycan Atabeylikleri ve Küçük Asya'da bir dizi emirlik kuruldu (Aslanli, 2020).

Selçuklu Devleti'nin dağılmasının temel sebebi tabiat ekonomisine hâkim olması, taşra beylerinin güçlenmesi, halkların kurtuluş mücadelesiydi. Selçuklu İmparatorluğu ve Türkler, Ortadoğu'da önemli bir etno-politik faktör haline geldi. İslam kültürünün gelişmesinde Türklerin rolü artmaya başladı (Белиев, 2013).

1.2. OSMANLI DÖNEMİ AZERBAYCAN VE TÜRKİYE'NİN İLİŞKİLERİ SON 30 YILI

Osmanlı Devleti; Osman Gazi tarafından 1299 tarihinde kurulmuştur. Babası Ertuğrul Gazi'nin vefatı üzerine Kayıların başına geçen Osman Gazi 1284 yılında önemli bir Bizans kalesi olan Kulacahisar'ı, 1288'de Karacahisar'ı ve 1298 yılında da Bilecik'i fethetti. Anadolu Selçukluların dağılma aşamasına girmesi ve Anadolu'da yaşanan siyasi otorite boşluğundan faydalanarak 1299'da bağımsız Osmanlı Devleti'ni kurup, Söğüt'ü başkent olarak ilan etti (Haberturk, Osmanlı Kuruluş Dönemi).

1302 yılında Bizans imparatorluğu ile Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen Koyunhisar Savaşı Osmanlı Devleti'nin üstünlüğüyle sonuçlanmıştır. 1321 yılında Mudanya'yı fethetmiştir. Osman Gazi, 1326 Bursa Kuşatması sırasında hayatını kaybetmiş ve yerine oğlu Orhan Gazi geçmiştir. Bu dönemde Osmanlı toprakları Bizans sınırına doğru genişlemiş ve bu durum yeni kurulan devlete büyük bir itibar kazandırmıştır (Haberturk, Osmanlı Kuruluş Dönemi).

Bugünkü Türkiye'nin Bilecik ilinin Söğüt ilçesinde kurulmuş bir beylik iken, 1453 yılında II. Mehmed'in Konstantinopolis'i fethedip Bizans İmparatorluğu'na son vermesiyle imparatorluk hâline gelmiştir. 1517 yılında, I. Selim'in Büyük Mısır Seferi ile Ridaniye savaşı sonucu İslam hilâfeti Osmanlı Hanedanı'na geçmiş ve bu tarihten sonra gelen her padişah, aynı zamanda halife olmuştur. En geniş sınırlarına 1683 yılında ulaşmış; Orta Avrupa'nın bir bölümü ile Balkanlar'ın tamamı, Kuzey Afrika'nın bir bölümü, Hicaz, Mezopotamya, Kafkasya'nın bir bölümü ve Anadolu üzerinde hâkimiyet kurmuştur. 1699 yılında Karlofça Antlaşması sonrası gerileme dönemine girmiş ve 1922 yılında saltanatın kaldırılması ile birlikte yıkılmıştır (Bahadıroğlu, Nesil Yayınları).

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki diplomatik ilişkiler, Bolşevik işgali nedeniyle 28 Nisan 1920'de kesildi. Bu doğrultuda iki ülke arasındaki ilişkiler yaklaşık 72 yıl sonra 14 Ocak 1992'de yeniden tesis edildi. Türkiye, 9 Kasım 1991'de Azerbaycan'ın

bağımsızlığını tanıyan ilk ülke oldu. İki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerle ilgili bazı gerçeklere bakalım: Türkiye'deki Azerbaycan büyükelçiliği Ağustos 1992'de açıldı. Azerbaycan Başkonsolosluğu Ocak 1993'te İstanbul'da ve Nisan 2004'te Kars'ta kurulmuştur. Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonra iki ülke arasında 72 yıl önce yarım kalan çalışmalar devam etti. Birincisi, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ile ilgili bir konuydu (Aslanli, 2020).

1918'de Ermeni-Bolşevik Birliği Azerbaycan'ı işgal etti ve o yılın mart ayında ülkenin farklı yerlerinde siviller soykırıma uğradı. Nuri Paşa önderliğinde Osmanlı Harbiye Nazırı Envar Paşa'nın emriyle kurulan Kafkas İslam Ordusu, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin yardımına geldi. 12.000 ila 14.000 Osmanlı askerinden oluşan Kafkas İslam Ordusu, Azerbaycan Türkleri ve Dağıstan Müslümanlarından gönüllülerle birlikte yaklaşık 20.000 kişiydi (Велиев, 2013).

Bakü katliamından sonra, Osmanlı devleti tarafından Azerbaycan'ın Türk-Müslüman nüfusuna yönelik katliamları önlemek ve Dağıstanlı Müslümanlara yardım etmek amacıyla teşkilatlandırılan askeri bir yapı olan Kafkas İslam Ordusu, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ilanından 1918 Kasım'ına kadar faaliyet göstermiştir. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra tekrar Ermenilerin ve yandaşlarının işgaliyle karşı karşıya kaldı. Bu zaman Türkiye yine onunlaydı. Nisan 1993'te Kelbecer'in işgalinden sonra Türkiye Ermenistan sınırını kapattı ve bu kapı hala Ermenilere kapalı. Türkiye, tüm uluslararası etkinlik ve organizasyonlarda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü konusundaki haklı konumunu savunmaktadır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 10 Aralık 2020'de ortaklaşa kutladıkları Zafer Bayramı, Kafkas İslam Ordusu'nun 102 yıl önce yarım bıraktığı çalışmaların tamamlandığının bir göstergesiydi. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasının 30. yıl dönümü vesilesiyle Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a yazdığı tebrik mektubunda, bu dost devletin desteğini ve yardımını vurguladı (Caferov, 2016, s. 239).

Azerbaycan ayrıca tüm uluslararası etkinlik ve organizasyonlarda Türkiye'yi savunmaktadır. Böylece Türkiye'nin toprak bütünlüğü terörle mücadeleye katkı sağlamaktadır. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev de tebrik mektubunda buna dikkat çekti: Bugün, kurtarılmış toprakların büyük ölçüde yeniden inşası ve restorasyonu çalışmalarında Türkiye ile yan yana çalışmak bizim için büyük bir zevk (Велиев, 2013).

Biz de her konuda dost Türkiye'nin her zaman yanında olacağız. 16 Haziran 2021'de Şuşa Deklarasyonu'nun kabul edilmesi, Azerbaycan ve Türkiye'nin Zafer Bayramı'nı ortak kutlamasının mantıklı bir sonucudur. Bu belge, yeni dünya düzeninde iki ülke arasındaki iş birliği ve ilişkilerin de temellerini attı. Azerbaycan-Türkiye ilişkileri, uluslararası ekonomik ve ulaştırma projelerinin uygulanması yoluyla farklı ülkeler arasında ilişkilerin kurulmasına da katkıda bulunur. Azerbaycan-Türkiye ekonomik ilişkileri bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren gelişmektedir (Шимшир, Себахаттин, 2015).

1.3. CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

Azerbaycan'ın Türkiye'deki Diplomatik Temsilciliği, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni temsil eden büyükelçiliktir. Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilk diplomatik temaslar 1918 baharında Trabzon ve Batum barış konferanslarıyla başladı. 18 Haziran 1918'de Azerbaycan Hükümeti ilk heyeti İstanbul'a gönderdi. Türk hükümeti ve resmi çevrelerin yakından tanıdığı Mohammad Âmin Resulzade başkanlığındaki heyette Halil Bey Khasmammadov ve Aslan bey Safikurdski de yer aldı. Heyet, İstanbul'da uluslararası bir konferansa katılacaktı. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Hükümeti de heyete Osmanlı devleti ile askeri, ekonomik, ulaştırma ve mali anlaşmalar akdetmesi için itimatname verdi (Caferov, 2016, s. 243).

24 Haziran'da İstanbul'a gelen Azerbaycan heyeti, Osmanlı hükümeti başkanı Talat Paşa ve hükümetin diğer üyeleriyle Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti hakkında Türk kamuoyunu bilgilendirmek için görüşmeye başladı ve basına çok sayıda röportaj verdi. Delegeler ayrıca uluslararası toplumu Azerbaycan'ın bağımsızlık ilanı hakkında bilgilendirmek için önemli adımlar attılar. Bağımsızlık Bildirgesi'nin tam metnini İstanbul'daki tüm büyükelçilik ve konsolosluklara sundular ve Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'dan diplomatlarla görüştüler (Шимшир, Себахаттин, 2015).

Şekil 1.2: Azerbaycan'ın Türkiye'deki Diplomatik Misyonunun Ankara'daki Binası, 1920'ler

Kaynak: <https://az.wikipedia.org>, 2022.

Dörtler Birliği'nin 1918 yazında Birinci Dünya Savaşı (1914-18) cephelerindeki başarısızlıkları İstanbul Konferansı'nın başlamasına izin vermese de, Azerbaycan heyeti Osmanlı hükümetinin üyeleriyle çok önemli anlaşmalar yaptı. 16 Eylül 1918'de İstanbul'daki heyet başkanı Muhammed Emin Resulzadeh, Osmanlı tarafı ile bir ticaret anlaşması imzalayarak, Azerbaycan hükümetine 500.000 Türk lirası acilen avans sağlamak için gizli bir anlaşma elde etmişti (Велиев, 2013).

Osmanlı devletinin Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne 10 yıllığına 2 milyon liralık borç vermesi, Azerbaycan'a dış ve mali müşavir göndermesi, mümkün olduğu kadar çok ders kitabı ve öğretmen göndermeyi kabul etmesi ve en önemlisi Bakü'nün kurtarılması için gerekli askeri güçleri tahsis etmesi. Temsilin yoğun ve verimli çalışmasının sonucu oldu. Azerbaycan Hükümeti, Osmanlı İmparatorluğu ile tam diplomatik ilişkiler kurmak için Hükümet üyesi Alimerdan Bey Topçubaşov'u 20 Ağustos 1918'de Olağanüstü Tam Yetkili Bakan olarak İstanbul'a göndermiş ve ona Azerbaycan Cumhuriyeti'nin çıkarlarını temsil etmesi talimatını vermiştir (Çeliksoy, 2020, s. 77).

Şekil 1.3: Cumhuriyet Osmanlı Büyükelçiliği

Kaynak: <https://az.wikipedia.org>, 2022.

Alimardan bey Topçubaşov da İstanbul'da uluslararası bir konferans düzenlenmesi durumunda Azerbaycan heyetinin çalışmalarına tam üye olarak katılma yetkisine sahipti. A. Topçubaşov bu görevi yerine getirmek için 23 Ağustos'ta Gence'den ayrılrsa da ulaşım güçlükleri nedeniyle ancak 28 Eylül'de İstanbul'a ulaşabildi. Azerbaycan'ın Olağanüstü ve Tam Yetkili Büyükelçisi Talat Paşa ile ilk olarak 2 Ekim'de bir araya geldi ve ona Azerbaycan Hükümeti adına Berlin ziyareti sırasında Azerbaycan'ın çıkarlarını koruduğu ve Türk birliklerinin kurtuluşuna katıldığı için teşekkür etti. Aynı gün Topçubaşov, Dışişleri Bakanı Ahmed Nesimi Bey ile, 3 Ekim'de ise Savunma Bakanı Anvar Paşa ile görüştü. Ekim ayında Topçubaşov, Türk yetkililerle birkaç görüşme daha yaptı. Ancak cephelerde durumun hızla bozulması ve Osmanlı devletinde hükümet kabinelerinin sık sık istifa etmesi, onunla istikrarlı bir ilişki kurulmasına izin vermedi. Ekim ayının sonunda, İstanbul'da uluslararası bir konferansın toplanmayacağı ve Türkiye'deki kriz durumunun netleşmesi üzerine Azerbaycan heyeti Bakü'ye döndü. A. Topçubaşov görevine devam etti. 4 Kasım'da Mondros Uzlaşması'nın (1918) Azerbaycan tarafını Osmanlı hükümetine protesto notası sundu ve 5 Kasım'da Dışişleri Bakanı Nabi Bey ile görüştü. Bu protesto notası Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kutlamayı amaçlıyordu. Azerbaycan diplomatik temsilcisi, yeni Türkiye Dışişleri Bakanı Mustafa Raşid Paşa ile 16 Kasım ve sonrasında yaptığı görüşmelerde Türkiye'nin diplomatik temsilcisinin Azerbaycan'a gönderilmesi konusunu gündeme getirdi (Цюпхеп, 2017).

A. Topçubaşov 1919 baharına kadar Türkiye'de diplomatik temsilci olarak görev yaptı ve bu süre zarfında İstanbul'daki Azerbaycanlıların çıkarlarını korumak, vize sorunlarını çözmek, orada okuyan Azerbaycanlı gençlere mali yardım sağlamak ve bunlarla ilgili sorunları çözmek için faydalı çalışmalar yaptı. Paris Barış Konferansı'na (1919–20) giden Azerbaycan heyetinin başkanı olarak İstanbul'dan ayrılmaya hazırlanırken, Azerbaycan Hükümeti'ne Safvat Bey Malikov'u orada konsolosluk yapmak üzere hazırladığını bildirdi. 18 Mayıs 1919'da Azerbaycan'ın Ukrayna'daki diplomatik temsilcisi Mir Yusif Vazirov (Chamanzamin 1'i) buradaki durumla ilgili görevini tamamlamış ve memleketine dönmek üzere Odessa'dan İstanbul'a hareket etmiştir. Burada İngiliz ve İtalyan askeri temsilcileriyle bir araya gelerek memleketlerine dönmek isteyen Azerbaycan vatandaşlarının vize alması sorununu çözdü. 12 Temmuz'da İstanbul'dan Azerbaycan Dışişleri Bakanı'na gönderilen bir mektupta Vazirov, şehirdeki tüm gücün Müttefiklere ait olduğunu söyledi. Mektupta ayrıca, Türkiye Bakanı Ahmed Farid Bey ile görüştüğünü ve Türk tarafının Ahmed Bey Agayev'in yasadışı tutuklanmasını gayri resmi olarak protesto ettiği belirtildi (Hasanov, 2005, s. 32).

1 Ağustos 1919'da Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Hükümeti, Ukrayna'daki eski diplomatik temsilcisi Mir Yusif Vazirov'u İstanbul'daki diplomatik misyonun başına atadı. Dışişleri Bakanlığı Genelkurmay Başkanı Jahangir Bey Gayibov, Diplomatik Misyon Mali İşler Danışmanı olarak atandı (Цюпхеп, 2017).

Ancak Batum'daki İngiliz kuvvetlerinin liderliği Azerbaycan heyetinin İstanbul'u ziyaret etmesine izin vermediği için heyet bu şehirde bir buçuk ay ertelendi ve imkânsızlık nedeniyle özel bir şekilde Türkiye'ye gitmek zorunda kaldı (Hasanov, 2005, s. 32).

Bu nedenle, Ekim 1919'da İstanbul'daki Azerbaycan diplomatik misyonunun resmi faaliyetlerine yeniden başlamak mümkün oldu. Kasım ayında MY Vazirov, Türk Dışişleri Bakanı tarafından kabul edildi. Türk gazetesi Tasviri-Afkar'a 15 Kasım'da verdiği röportajda M.Y. Vazirov, Azerbaycan'ın İstanbul'da büyükelçilik kurduğu yönündeki haberleri yalanlayarak, yeni kurulan diğer devletler gibi İstanbul'da da sadece diplomatik bir misyonu olduğunu söyledi. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İstanbul'daki diplomatik misyonu, Nisan işgalinden (1920) sonra kapanmak zorunda kaldı (ЙЫЛМАЗ, 2018).

1.3.1. Atatürk Döneminde Türkiye ve Azerbaycan İlişkileri

Mustafa Kemal, gönlü her zaman Türkiye'de olan Azerbaycan halkı için yaşamı boyunca şunları söyledi: Azeri halkının bizimle bizden daha çok ilgilendiğini biliyoruz. 28 Nisan 1920'de Rusya'nın Azerbaycan'ı işgalinden sonra Avrupa ordularıyla karşı karşıya gelmesine rağmen Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabakır Paşa'ya yazdığı bir telgrafta şunları yazmıştı: Rusları şüphelendirmeden inisiyatif almak gerekiyor. 10 Ağustos 1920'de Ruslar ve Ermeniler arasında imzalanan anlaşma, Azerbaycan'a zararlı maddeleri ortadan kaldırmaya çalışmalı, Karabağ'ın ve diğer yerlerin Azerbaycan'a bağlanmasını sağlamalıdır (Caferov, 2016, s. 240).

Aynı zamanda Mustafa Kemal, 3 Mayıs 1920 tarihli bir telgrafta Karabakır Paşa'dan Azerbaycan hükümetinden küçük bir miktar borç almasını istemiştir. Azerbaycan'ın Türkiye'ye hem doğrudan hem de Rusya ile yaptığı mali yardımlar hakkında kaynaklarda pek çok gerçek var. Örneğin Nariman Narimanov, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı bir mektupta şöyle yazmıştı: Paşam, dostlarına borç vermez, el ele tutuşur... Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye'si bizim dostumuzdur. Narimanov, Türkiye'nin ulusal kurtuluş savaşındaki zaferini memnuniyetle karşıladı ve yardım etmek için elinden geleni yaptı. Nerimanov'un hizmetlerini dikkate alan Türkiye Büyük Millet Meclisi, M. Kemal'in kendisine fahri kılıç verilmesi talimatı üzerine Azerbaycan'a özel bir heyet gönderdi (БИНГЕЛ, 2018).

Atatürk'ün Nahçıvan ile ilgili Doğu Komutanlığı'na verdiği emirler, Azerbaycan'ın bu kadim bölgesini Ermeni işgalinden ve Amerikan-İngiliz hegemonyasından korumaya yönelik talimatlar içermektedir. Büyük Atatürk'ün ciddi ısrarları sonucu Nahçıvan, Kars ve Moskova anlaşmalarını imzalayan devletler tarafından Azerbaycan toprakları olarak tanındı. Atatürk'ün öngörüsü sonucunda Azerbaycan'ın içinde Nahçıvan eyaleti kuruldu. Atatürk'ün o dönemdeki istikrarlı siyasi faaliyeti olmasaydı, Ermeni destekli Moskova hükümeti Nahçıvan Özerk Bölgesi'nin kurulmasını kabul etmeyecek ve Azerbaycan tarihi Nahçıvan topraklarını kaybedecekti. Çünkü siyasi arenada tecrit edilmiş olan Azerbaycan hükümeti Nahçıvan'ı tek başına tutamayacaktı. Ermenistan'ın Taşnak liderliği Nahçıvan'ı Azerbaycan'dan almak için her yolu kullandı (İnaç, 2020, s. 31).

Mustafa Kemal, Nahçıvan ile ilgili görüşlerini şu sözlerle dile getirdi: Nahçıvan ili, dost Türkiye ile 11 kilometre sınırında bir Türk ülkesidir. Nahçıvan Türk dünyasına

açılan kapıdır, korunması gerekir. Mustafa Kemal'in mücadelesi Anadolu'yu dört bir yandan işgal eden İngiliz, Fransız, İtalyan ve Rumlara, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Ermeni ve Kürt devletleri kurmaya çalışanlara yönelikti. Dost Osmanlı Türkiye'si her zaman Azerbaycan'ı desteklemiştir ve Mustafa Kemal 12 Temmuz 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada Türkiye'nin Azerbaycan'a komutan, subay ve birtakım şeyler gönderdiğini belirtmiştir. Azerbaycan hükümeti, geleceğini Türkiye ile yakın ilişkiler içinde gördü. 1922'de, İzzet Paşa liderliğindeki Atatürk hükümetinin temsilcileri Paris'te Ortadoğu sorunları konulu bir konferansa davet edildiğinde, Atatürk hükümetinin temsilcileri, Azerbaycan temsilcileri Kemalistleri desteklediler. Azerbaycan, Afganistan ve Sovyet Rusya, Kemal Paşa'nın 1920 yılında Meclis Başkanı olarak temas kurduğu ilk yabancı ülkeler olmuştur. Bu bağlamda Azerbaycan resmi temsilcisinin bayrağını kaldırdı, Bolşevik hükümetinin politikasını onayladı ve destekledi. Sovyet Azerbaycan'ın Türkiye Büyükelçisi İbrahim Abilov'un bu alandaki faaliyetleri özellikle takdir edilmelidir (Бланк, 2018).

Eylül 1921'de Türkiye'ye giden Azerbaycan'ın Türkiye Büyükelçisi Mustafa Kemal Atatürk tarafından kabul edildi. Resepsiyonda İbrahim Abilov, Azerbaycan hükümeti adına Kafkas süvarilerinin altın hançerini M. Kemal'a hediye etti. Hançerin üzerinde Azerbaycan işçi ve köylü hükümetinden Türk devriminin kahramanı Mustafa Kemal Paşa'nın anısına yazısı vardı. Atatürk'ün ısrarı ve baskısı sonucu Azerbaycan lehine Kars anlaşması imzalanışının üzerinden 99 yıl geçti. Bu anlaşma imzalandığı andan itibaren Ermenileri hep rahatsız etmiştir. Nahçıvan'ı ele geçirmek isteyen ve bunun için her yolu kullanan Ermeniler, Kars Antlaşması ile engellenmiştir. Ermeni Taşnakları bu anlaşmanın şartlarını defalarca ihlal ettiler. Onlar defalarca Kremlin'i anlaşmayı ihlal etmeye çağırdılar. Azerbaycan'da Nahçıvan'a özerklik statüsü verilmesini çok takdir eden büyük devlet adamı Haydar Aliyev, Nahçıvan'ın özerkliği önemli bir olaydır. Bu zor bir zamanda büyük bir mücadelenin sonucuydu. Moskova Anlaşması ve özellikle Kars Anlaşması, Nahçıvan'ın statüsünün korunması açısından büyük önem taşıyordu. Nahçıvan, Azerbaycan'ın ana topraklarından ayrıldığı için Kars anlaşması, Nahçıvan'ın gelecekte bütünlüğünü, güvenliğini, devletliğini ve özerkliğini sağlamak için bizim için yeri doldurulamaz büyük ve yeri doldurulamaz bir belgedir. Unutulmamalıdır ki Kars anlaşması bugün sona ermemiştir ve şartlarına göre Nahçıvan işgal edilirse Türkiye oraya asker gönderme yetkisine sahiptir. Sonraki yıllarda Ermeniler hayallerine istedikleri

kadar ulaşamadılar. Sözleşme süresiz olarak akdedildiği için hiçbir devlet tek taraflı olarak sözleşmeyi feshedemez (İnaç, 2020, s. 33).

1.3.2. Atatürk Sonrası Dönem – 2000'lere Kadar

Bugün, tarihi kökleri çok eskilere dayanan Azerbaycan-Türkiye ilişkileri, ortak, karşılıklı çabalar ve sarsılmaz irade temelinde geliştirilmektedir. Haydar Aliyev'in söylediği bir millet, iki devlet sözü, iki devlet arasındaki ilişkilerin yeni dönemdeki özelliklerinin harika bir örneğidir. Yirminci yüzyılın başlarındaki olaylara bakarsak, Azerbaycanlıların ve Türklerin her zaman zamanın zorluklarıyla omuz omuza olduğunu ve zorluklara göğüs gerdiklerini görebiliriz. Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale Muharebesi sırasında Azerbaycanlı gönüllüler Türk birlikleriyle savaşmış ve büyük cesaret göstermiştir. Bir zamanlar Bakü'yü işgal eden Ermeni Taşnaklar, Bolşeviklerin lütfuyla Mart 1918'de Azerbaycanlılara soykırım yaparak on binlerce hemşerimizi katlettiler. Guba'da bir toplu mezarda bulunan insan cesetlerinin kalıntıları, Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde benzeri görülmemiş vahşetlerin yapıldığını gösteriyor. Nuri Paşa önderliğindeki Kafkas İslam Ordusu, dost Azerbaycan'ın yardımına işte böyle anlarda geldi. Zaman değişir, araçlar değişir. Ancak, her zaman olduğu gibi, stratejik düşünme, devletin coğrafi konumu, sahip olduğu arazinin özellikleri ve doğal kaynakları dahil olmak üzere nesnel faktörlere bağlıdır (Asker, 2020, s. 51).

Geçen yüzyılın başından bu yana uzun bir süre geçmesine rağmen, Azerbaycan stratejik önemini korumuş ve artık bölgesel politikanın belirlenmesinde doğrudan yer almaktadır. 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Azerbaycan-Türk ilişkilerinde yeni bir aşama başlamıştır. İlişkiler başladı. Tarihsel ve etnik köklerin birliğine bağlı olarak iki ülke arasındaki doğal yakınlaşma, ortak çıkarlar etrafındaki çabaların birleşimi, günümüzün küreselleşen dünyasında mevcut ve potansiyel zorlukların üstesinden gelinmesine ve gelecek için güçlü bir temel oluşturulmasına yardımcı oldu. Aynı zamanda, adaletin yeni dünya düzeninde ana kriter olarak kabul edilmesi, her iki ülkenin siyasi faaliyetlerinin ana hedeflerinden biri haline geldi. Azerbaycan topraklarının %20'sinin komşu Ermenistan tarafından işgal edildiği bir sır değil. Dünya toplumunun bu konudaki çifte standart tutumu, uluslararası barış ve güvenliğe darbe olmasının yanı sıra, Dağlık Karabağ konusunda Ermeni-Azerbaycan ihtilafının barışçıl yoldan çözümünü yavaşlatmakta ve Ermenistan'ı sürekli bir politika

izlemeye teşvik etmektedir. Çünkü hiçbir devlet başka bir devletin toprak bütünlüğüne ve siyasi bağımsızlığına askeri olarak müdahale edemez (Ahmedov, 2019, s. 18).

Dost Türkiye'nin 1993 yılında attığı adımlar takdire şayandır. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının bir kısmını işgal etmesine yanıt olarak, Ankara'nın saldırgan devleti kapatması yasal bir adımdır ve Ermenistan'ı uluslararası hukuk ilke ve normlarına uymaya zorlamayı amaçlamaktadır. Dünya toplumu bundan ders çıkarmalı ve Ermenistan'a karşı etkisini güçlendirmeli. Bu, insanlığın geleceği için bir zorunluluktur. Uluslararası toplumun başka bir devletin Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne karşı askeri güç kullanmasına kayıtsız kalması, hukuk devletine dayalı mevcut dünya düzeninin ihlal edilmesine yol açtığından, dünya güçlerinin uzun vadeli çabalarının başarısı, hukuki mekanizmalar sorunu oluşmasına yol açar. Bu konu Azerbaycan ve Türkiye tarafından uluslararası kuruluşlarda defalarca gündeme getirildi. Bu karşılıklı yarara dayalı iş birliğine, Azerbaycan ve Türk parlamenterlerin çok taraflı çerçevelerdeki yakın iş birliği de eklenebilir (Бланк, 2018).

Günümüzün küreselleşen dünyasında en iyi çıkış yolu bölgesel iş birliğini güçlendirmek ve karşılıklı yarar ilkesine dayalı yeni siyasi ve ekonomik ilişkiler kurmaktır. Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin gelişme eğilimi buna en güzel örnektir. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki yakın ilişkiler büyük ölçüde ortak tarihimize ve köklerimize dayanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti, dostluk ilişkilerinin doğal bir sonucu olarak, tam 71 yıl sonra 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti'ni 9 Kasım 1991'de tanıyan ilk ülke olmuştur. Aramızdaki yakın ilişkilere ve dostluk ilişkilerine ancak yirminci yüzyılda baktığımızda, 1918'de dost Azerbaycan'ın cumhuriyet olarak ilan edilmesini ve Nuri komutasındaki Kafkas İslam Ordusu tarafından Bakü'nün Bolşevik ve Ermeni işgalinden kurtarılmasını hatırlıyoruz. Paşa'nın 15 Eylül 1918 tarihindeki 15 Eylül 1918 tarihli mektubunda. Dostlarına karşı tavrını ifade etmek için Mamedamin Resulzade'nin sözlerini hatırlamak yeterlidir: Küçük Türkiye halkı ile Büyük Türkiye halkı arasındaki ilişki, iki dostun ilişkileri kadar samimidir. Mustafa Kemal Ata-Türk, Azerbaycan'ın sevinci sevincimiz, üzüntümüz kederimizdir dedi. Sıradan vatandaşlar Bakü'deki insani trajediyi şiddetle kınadılar ve Azerbaycan halkına desteklerini dile getirdiler. Ancak bu trajik olaylar dost halkların bağımsızlık özlemini dindirmedi ve 30 Ağustos 1991'de Azerbaycanlılar Parlamento bağımsızlığını ilan etti. Bu karar 18 Ekim 1991'de yürürlüğe girdi. 29 Ekim 1991'de Azerbaycan Milli Meclisi tüm dünya ülkelerini ve Birleşmiş Milletleri ülkenin bağımsızlığını tanımaya davet etti,

Bakü'ye resmi ziyarette bulunuldu ve görüşmeler yapıldı. Heyet Türkiye'ye döndüğünde hükümete Azerbaycan'ı ilk tanıyan ülkenin Türkiye olduğunu belirten bir rapor sundu. Böylece 9 Kasım 1991'de dönemin Başbakanı Mesud Yılmaz, Azerbaycan'ın bağımsızlığının Türkiye tarafından tanındığını ifade etti. Kafkasya ve Orta Asya cumhuriyetlerinin alenacele tanınmaması yönündeki baskılara rağmen Türkiye, 14 Ocak 1992'de imzalanan Azerbaycan'ı tanıyan ilk ülke oldu. Böylece Türkiye ilk müzesini Bakü'de açmıştır. 1923'te cumhuriyetin ilanı ile bağımsızlığını kazanan Türkiye, her zaman dost Türki cumhuriyetlere ihtiyaç duymuş, bağımsızlığını kazandıktan sonra da yardım ve destek vermeyi siyasi ve manevi bir görev saymıştır. Rusya, 19. yüzyılın başlarında Azerbaycan'ı işgal ettikten sonra, Batı Azerbaycan'a Ermenileri yerleştirdi. Karabağ'da giderek artan Ermeni sayısı 1918'de Karabağ'ın Ermenistan'a verilmesini talep ettiler. 1923'te Azerbaycan ve Ermenistan'ın Bolşevik işgalinden sonra Dağlık Karabağ'a Azerbaycan içinde özerk statü verildi (Бжесинский, 2019).

1980'lerin sonlarında Gorbaçov'un glasnost ve perestroyka politikalarıyla Ermeniler yerel Azeri nüfusa saldırarak Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması konusunu gündeme getirdiler. Sonuç olarak, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi ve çevresindeki yedi ilçe Ermenistan tarafından işgal edildi. Türkiye'deki yetkililer, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana geçen yıllarda bile Karabağ konusunda temkinli davrandılar. Ancak Türkiye'deki kamu kuruluşları Azerbaycan'a askeri alanda destek vermekten çekinmediler. Ermenilerin Karabağ'ı işgali sonucunda Türk makamları zaman zaman kamuoyunun ve medyanın baskısı altında Azerbaycan yanlısı bir tavır almak zorunda kalmıştır. Karabağ savaşına katılan Türkiye'den gruplar bazen Azerbaycan'ın iç siyasi mücadelesine aktif olarak müdahale etmesine rağmen, Azerbaycan'da organize bir ordunun inşasının başlamasıyla birlikte Azerbaycan'dan ayrıldı, ancak Türkiye bu desteği Azerbaycan'da devlet düzeyinde sağlamadı. Türkiye, yalnızca silah ambargosu uygulamak için Mart 1992'den bu yana kendi topraklarına giren Ermeni uçaklarını izleyeceğini söylüyor. Ayrıca Türkiye, Azerbaycan'ın Ermenistan'a yönelik ekonomik ambargosunu desteklemiş ve Türkiye'nin Ermenistan'a yardım sağlamasına karşı çıkmıştır. Mart 1992'de Washington Post'a verdiği röportajda Süleyman Demirel, Türk hükümetinin ağır baskı altında olduğunu ve daha ciddi önlemler almak veya askeri müdahalede bulunmak zorunda kalacağını söyledi. Azerbaycan halkı, Rusya'nın aksine Osmanlı İmparatorluğu'nu ve Türkiye Cumhuriyeti'ni müttefik olarak gördü. 1990 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ni ziyaret eden Türkiye Cumhurbaşkanı

Turgut Özal, 20 Ocak olaylarını anlatırken, Azerbaycanlıların Şii olduğunu ve 19 Azerbaycan sorununu sahiplenmediğini vurgulayarak Türk politikasının somut örneğidir. Türkiye'nin Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımada Rusya'nın tavrı dikkate alındı. Dönemin diplomatlarından Bilal Samir, “Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınmasını Ruslara nasıl açıklayacağız?” diye sordu. Bu anlamda Türkiye bölge ülkeleri için parlamenter demokrasi, serbest piyasa ekonomisi ve laik devlet sistemi ile model bir ülke olarak sunulmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki birincil görevi, Rusya'nın etkisini azaltmak ve bölgeyi Batı dünyası sistemine entegre etmektir. Türk karar vericilerin temel amacı, eski Sovyet sisteminden koparak, Azerbaycan dahil Güney Kafkasya ülkelerini Batı Merkezi Sistemine entegre etmektir. Aynı zamanda, bölgesel olaylara ve devletlere müdahaleyi en aza indirmek için Rusya ve İran bölgeden çekilmekle tehdit ediliyor. Özellikle 20 Eylül 1994'te imzalanan Yüzyılın Antlaşması, Rusya'nın bölgedeki gelecekteki konumunu güçlendirmede önemli bir rol oynadı. Bölgedeki Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol ve Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz boru hatlarının dengesi son 20 yılda önemli ölçüde değişti (Ahmadov, 2019, s. 23).

Haydar Aliyev'in dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile kişisel ilişkisi Azerbaycan'a hem ülke içinde hem de Batı ile ilişkilerde avantaj sağladı. Bu arada Türkiye-Azerbaycan ilişkileri tek millet, iki devlet sloganı temelinde gelişmeye başladı. Türkiye ile Rusya arasındaki bu düşmanlık döneminde Rusya, Azerbaycan'dan daha fazla taviz alması için kendisine ve Ermenistan'a baskı yaptı. Rusya-Ermenistan-İran üçlüsünün bir parçası olan Azerbaycan, ablukayı ancak Gürcistan-Türkiye üzerinden kırmayı başardı. Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye üçlüsü BTC, BTE gibi enerji hatlarını ve Karabağ, Güney Osetya ve Abhazya gibi konuların devletlerin toprak bütünlüğü içinde çözülmesini desteklerken, Rusya-Ermenistan-İran üçlüsü BTC, BTE'yi destekledi. Bölgedeki enerji projeleri sorun yaratmış, Ermenistan, Abhazya ve Güney Osetya'daki ayrılıkçı güçler gibi bölgedeki işgalci güçleri desteklemiştir. 1990'lı yıllarda böylesine karmaşık bir durumda enerji projelerini hayata geçirmeyi başaran Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye üçlüsü, bölgedeki rakip üçlünün konumunu yenerek zayıflattı. Ancak Karabağ, Güney Osetya ve Abhazya gibi çözülmemiş çatışmalar rakip ellerde (Ahmedov, 2019, s. 23).

1.3.2.1. Parlamentolararası İlişkilerin Gelişme Dinamikleri

Görüşmeler, iki ülke arasında geçişler, görüşmeleri, ortak görüşmeleri, uluslararası kuruluşlar arasında iş birliğini vb. içerikli. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Şubat 1994'te Türkiye'yi ziyareti, görüşmeleri ve Meclis'teki konuşması, seçimler arası dönemde yeni bir aşamanın olacağı oldu. Azerbaycan Devlet'i, iki halk ve iki ülke için özel bir yer olduğunu kaydetti. Parlamentolar arası araç eğitimi alınmasını tavsiye. 1994 üye Meclis başkanı Hüsameddin başkanlığındaki beşli bir meclis heyetinin Azerbaycan'a ziyareti görüşmene yeni bir ivme kazandırdı (Asker, 2020, s. 53).

Etkinliklere katılımda bir sonraki adımdı. 19-20 Mart 1997 Azerbaycan'a resmi bir ziyarette başkanlık başkanı Mustafa Galamlı başkanlığındaki heyetin temel, iki ülke parlamentoları görüşmeleri hakkında ilerletti. Mustafa Qalamlı da Türkiye sistem sistemi için uluslararası bir parlamenter örgüt kurma fikrinin başlatıcılarından Sistem. 7 Şubat 2000'de Meclis Başkanı Yıldırım Akbulut Azerbaycan'ı ziyaret etti. Akbul meclis'un ziyareti içindeki iki ülke başkanları arasında ana tartışma konusu, sözde Ermenilerinin bazı Batılı ülkelerin seçimleri tarafından söylendi. Azerbaycan parlamentosu da sözde Ermeni alımını tartışan veya tanınmış adaylarına çağrıda bulunuldu. Azerbaycan parlamentosu, 7 Kasım 2000'de iddialarını Fransız Senatosu'na kabulde tepki göstermedi. Azerbaycan konuyla ilgili ilkeli duruşunu açıkladı (Бжесинский, 2019).

1.3.2.2. Azerbaycan-Türkiye Ekonomik İlişkileri: Ana Eğilimler ve Başarılar

1994 yılından bu yana ikili ekonomik ilişkilerin kapsamlı bir şekilde geliştirilmesi ve yasal çerçevenin iyileştirilmesi yönünde atılan adımlar, özel bir aşamanın temelini attı. Bugün Azerbaycan ile Türkiye arasında çeşitli alanlarda bir takım ortak mekanizmalar kurulmuştur. Öte yandan ülkemiz, bölgesel ekonomik iş birliğine büyük önem vermekte ve uluslararası altyapı projelerine aktif katılımı sonucunda iki ülke arasında uluslararası öneme sahip birçok bölgesel proje hayata geçirilmiş ve devam etmektedir. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı (BTC), Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı (BTE), Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu (BTK), Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) projeleri bunun en güzel örnekleridir (Çeliksoy, 2020, s. 65).

BTC projesinin tamamlanmasına yönelik önemli bir adım olarak Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan Cumhurbaşkanları 29 Ekim 1998'de Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhracat Boru Hattı'nı ve 18 Kasım 1999'da AGİT İstanbul Ankara Deklarasyonu'nu

imzaladılar. Zirvenin imzalanması kararlaştırıldı. Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti topraklarından ham petrolün taşınması için Bakü-Tiflis-Ceyhan ana ihracat boru hattı için bir anlaşma. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Petrol Boru Hattı'nın resmi açılış töreni 13 Temmuz 2006'da Türkiye'nin Ceyhan limanında yapıldı. BTC gibi Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı da iki ülke arasındaki en önemli bölgesel projelerden biri. 2007 yılından itibaren bu hat üzerinden Türkiye'ye gaz arzı yapılmaya başlanmıştır. Türkiye ile Yunanistan arasındaki doğalgaz boru hattı sistemlerinin bağlanmasının ardından Azerbaycan'ın bu boru hattı üzerinden Avrupa Birliği'ne gaz ihraç etmesi mümkün hale geldi. BTC ana ihracat boru hattının devreye alınması, BTC doğalgaz boru hattının işletmeye alınması ve böylece Azerbaycan'ın dünya pazarına petrol ve gaz ihraç edebilmesi, ülkelerimizin imkanlarını daha da genişletmiştir. Ulaştırma altyapısının çeşitlendirilmesi, uluslararası yük ve yolcu trafiğinin transit geçişinin daha da artması, bölgesel iş birliğinin geliştirilmesi açısından Azerbaycan ve Türkiye için en önemli olaylardan biri de “Bakü-Tiflis-Kars yeni demiryolu hattı” projesinin İstanbul'da hayata geçirilmesiydi (Челик, Кенан-Калайджи, 2019).

İki ülkenin başlattığı bir diğer uluslararası proje ise SOCAR tarafından Eylül 2018'de İzmir'in Aliaga ilçesinde Petkim petrokimya kompleksi arazisinde 6,3 milyar dolar sermayeyle tamamlanan Star rafinerisinin inşaatı. Açılış töreni gösterilebilir.

Son yıllarda Azerbaycan'dan Türkiye'ye yatırımlarda ciddi bir artış var. Böylece Türkiye'de şu anda Azerbaycan sermayeli yaklaşık 2 bin şirket faaliyet gösteriyor. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi'nin (SOCAR) 2016 yılında Türkiye'deki toplam yatırım hacmi 12,6 milyar dolara ulaştı. Böylece Türkiye'de yatırım yapan Azerbaycanlı iş adamları gerek şirket sayısı gerekse yatırım hacmi açısından Orta Asya ve Kafkas ülkeleri arasında ilk sırada yer alıyor. Son 20 yılda Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ikili ekonomik ilişkiler, komşu ülkelere örnek ve model olabilecek kalite ve dinamiklere ulaşmıştır. 9 Kasım 1991'de Türkiye, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıdı ve 14 Ocak 1992'de diplomatik ilişkiler kuruldu (Çeliksoy, 2020, s. 65).

Türkiye, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk devlettir. Öncelikle Stratejik İş birliği Konseyi'nin kurulduğunu belirtmek gerekir. Aynı zamanda başta enerji sektörü olmak üzere ekonominin tüm sektörlerinde iş birliği yeni bir düzeye ulaşmıştır. Karşılıklı resmi ziyaretlerin yoğunluğu önemli ölçüde artmıştır. Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik kalkınmasında paha biçilmez bir rol oynayan Türk şirketlerinin (1.000'den fazla) ülkedeki

petrol ve petrol dışı sektördeki yatırımlarının toplam miktarı, 6 milyar dolardan fazla. Bunun yarısı, son verilere göre 3 milyar dolardan fazla olan petrol dışı sektör tarafından açıklanıyor. Türk yatırımlı şirketlerde toplam 50.000 kişi istihdam edilmektedir. Azerbaycan'da faaliyet gösteren Türk şirketlerini diğer ülkelerdeki şirketlerden ayıran temel özellik, ekonominin hemen hemen tüm sektörlerinde faaliyet göstermeleridir. Türk şirketleri, petrol dışı sektörün gelişmesinde özel bir rol oynamaktadır. Sigortacılık, tekstil ve hafif sanayi oldukça güçlüdür. Son zamanlarda Türk yöneticiler, ülkelerimiz arasındaki sosyo-ekonomik ilişkilerin gelişmesine olumlu katkı sağlayan yerel Azerbaycan şirketlerinin yönetimine geniş ölçüde dahil olmuştur. Son yılların önemli trendlerinden biri, Azerbaycan'ın başta Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) aracılığıyla Türkiye'ye milyarlarca dolar yatırım yapmasıdır. Daha spesifik olmak gerekirse, şu anda Türkiye'de faaliyet gösteren 850 Azerbaycanlı şirket var ve bu şirketler son yıllarda Türkiye ekonomisine 4,5 milyar dolar yatırım yaptı (Aslanlı, 2020).

1.3.3. 2002-2021- Ak Parti Dönemi Azerbaycan ve Türkiye İlişkileri

AK Parti 19 yıldır kesintisiz iktidarda. Demokratik Türkiye tarihinde hiçbir parti arka arkaya seçimleri kazanamadı. Dünyada benzerleri olmasına rağmen, tek bir liderle bu kadar uzun vadeli başarı elde etmek nadirdir. İlk seçimde aldığı oyların yüzde 34,2'sinin altına düşmemesi ve tüm seçimlerde en yakın partinin yaklaşık iki katı oy oranını koruması da dikkate değer bir başarıdır. AK Parti ve Erdoğan'ın siyaseti farklı açılardan inceleniyor ve inceleniyor. Bu siyaset tarzı üzerine doktora tezleri, kitaplar ve bilimsel makaleler yayınlanmıştır. Özellikle ilk on yılda, literatürde AK Parti'nin hem yandaşları hem de muhalifleri gerçekten bu başarının nasıl elde edildiğini ve korunduğunu anlamaya çalıştı. Ancak AK Parti'nin ikinci on yıllık iktidarının literatürüne baktığımızda, siyasetini ve seçim başarısını analiz etmekten çok kınayan söylem ve yazılar yargıçlardan daha popüler. Muhalefetin sadece motivasyonlarının ve siyasi konumlarının analizlerinin bu şekilde olması elbette biraz anlaşılabilir. Ancak mesafeli olması gereken akademik değerlendirmeler ve bilimsel çalışmaların bile konuya aynı perspektiften bakması, Erdoğan ve AK Parti siyasetiyle ilgili güncel gerçeklerden onları farklı kılıyor. Dolayısıyla özellikle uluslararası çevreler, sadece bu analizleri okuyan AKP karşıtı gruplar, her seçim sonucunda hayal kırıklığına uğramaktadır (Çeliksoy, 2020, s. 65).

Bu durumu ifade ederken Erdoğan ve AK Parti siyasetinin neden eleştirildiğini sorgulamıyorum. Bu makalenin konusu bu değil. Makale, son kongre etrafındaki tartışmalar üzerinden AK Parti'nin geleceğinin bütüncül bir perspektiften nasıl anlaşılabilirliğine odaklanmakta ve daha özgün bir soruya odaklanmaktadır (Aslanlı, 2020).

Bu iki basit sorunun cevabını bulmak aslında AK Parti'nin bugününü ve geleceğini anlamayı çok daha kolaylaştırıyor: AK Parti 19 yılda 15 seçimi nasıl aksamadan kazandı? AK Parti hala oy payını korurken muhalefet partileri bu kadar uzun süre iktidarda kaldıktan sonra nasıl oylarını artırmaz? Bunu parantez olarak tanımlıyorum. Bu sorulara cevap vermeden AK Parti'ye yönelik güncel eleştirileri sıralamak, gerçeği büyük ölçüde görmezden gelmek olur. Bu soruların gerçek yanıtları AK Parti ve Erdoğan'ın 20 yıllık siyasetinde arandığında 2023 seçimlerini tahmin etmek çok daha kolay hale geliyor. AK Parti Kongresi'nde manifesto zayıftı, beklenen bir değişiklik gelmedi, parti yönetiminde neden bu ve bu isim geldi ya da gelmedi gibi basit yorumlar günlük olarak yapılıyor, sloganlar atılmalı. Bu bakanlıklar değişecek, bu bakanlıklar değişmeyecek vs. Değerlendirmeler uzun vadede siyasetin dinamiklerini anlamayı zorlaştırıyor (Челик, Кенан-Калайджиджи, 2019).

Bir siyasi parti için en büyük zorluk, parti seçkinleri arasındaki karşıtlığın bir mikro-iktidar mücadelesine dönüşmesi ve parti bütünlüğünün tehlikeye girdiği bir noktaya gelmesidir. Pek çok siyasi parti Türk siyasetinde başarılı olamamıştır ve birçoğu siyasi arenada ayakta kalamamıştır çünkü birçok siyasi parti birlik ve bütünlüğüne zarar vermeden elitlerini değiştirmeyi ve değiştirmeyi başarmıştır. Yapamam. AK Parti'nin ve Erdoğan siyasetinin en önemli başarılarından biri, parti içinde büyük sorunlara yol açmadan elit kesimde değişim ve değişimi sağlamasıdır. AK Parti'den ayrılan bazı isimler, diğer partiler gibi kendi partilerini oluştursalar da bölünme ve kurulan yeni partiler, ayrıldıkları partiden büyük bir kopuş sağlayamadı. Bu bağlamda, geçen haftaki kongrede parti kararlarına ve yönetim kurullarına katılanların sayısındaki artışa bakmak ve parti içindeki seçkinlerin değişim ve dönüşümünü yönetmek önemlidir. Bugün geriye dönüp baktığımızda AK Parti Türk siyasetinde bir başarı öyküsüdür. Bu başarı öyküsünün şekillenmesinde pek çok etken sayılabilir. Ancak başlıklar altında özetlendiğinde şu noktalar ortaya çıkıyor: AK Parti iktidara geldikten sonra siyaseti ve siyaset arenasını sivilleşti, normalleşti. Reform politikasına odaklanarak, bu reformlara direnme politikasını yeni reformlarla etkisiz hale getirdi. Krizleri ve meydan okumaları pasif

tedbirlerle ele almak yerine, karşı meydan okumalar ve aktivist politikalarla etkisiz hale getirmeye çalışmıştır. Karşılaştığı siyaset mühendisliğine karşı kısa vadeli stratejiler yerine uzun vadeli stratejik hedeflere yöneldi. Toplumun geniş kesimlerini ikna ederek ve toplumsal meşruiyet sağlayarak krizlerden çıkış yolları yarattı. Devleti ve toplumu krizlere karşı dirençli hale getirdi. Karşılaştığı her zorlukla siyasi eğitimini derinleştirdi. Sosyal sosyolojideki değişime göre toplumun farklı kesimlerinden destek almak için politikalarını güncellediler. Bir hata yaptığında bunu toplumla açıkça paylaştı. Statik bir gündem yerine dinamik bir siyasi gündemle çalıştı. Oy gücünü artıracak siyasi programlar geliştirdi. Hedefleri siyasetin önüne koydu. Sözlerini yerine getirdi ve vaat edilen hizmetleri yerine getirdi. Sorunları çözmek için muhalefet partilerinden daha iyi alternatif siyaset geliştirdi. Bütün bunları söyledikten sonra, 19 yıldır iktidarda olan bir partinin toplumun çeşitli kesimleri tarafından desteklenmeyen, tatmin edilmeyen ve eleştirilen uygulama, politika ve söylemlere sahip olması kaçınılmazdır (Çeliksoy, 2020, s. 65).

1.3.3.1. 2023 Yolunda Siyasi Dinamikler

Tüm siyasi partiler ve ittifaklar 2023 seçimlerine hazırlanıyor. Parti şimdiden kongresini, ittifak politikalarını ve siyasi kadrolarını söz konusu seçimlere göre şekillendiriyor ve bu çok önemli görünüyor. Bu bağlamda 2023 seçimleri AK Parti için büyük önem taşımaktadır. Bir önceki paragrafta belirtilen hususlar 2023 seçimleri için AK Parti'nin çıkarınadır. 2023 seçimleri sadece AK Parti için değil tüm siyasi partiler için bir miktar belirsizlik içeriyor. Siyasi alan, başkanlık sistemi ve koalisyon siyasetinin taleplerine göre yeniden şekilleniyor. Muhalefet bloğunda koalisyon siyaseti, bireysel partilerin siyasi konumlarından daha önemli hale geldi. Mevcut koalisyon düzenlemesi, siyasi partiler ve seçim kuralları olduğu gibi devam ederse, siyasi alan yeniden çok partili bir yapıya dönüşecektir. Yüzde birlik partiler bile pazarlık güçlerini artırmanın ve koalisyon müzakerelerinde kilit oyuncular haline gelmenin başka yollarını arıyor. Partileri içindeki mikro-iktidar mücadelelerinden sonuç alamayan politikacılar, kendi partilerini kurarak ve koalisyon siyasetinin olanaklarını kullanarak aktör olmayı hedeflemektedir (Ильхан, 2017).

Muhalefet partileri, koalisyonlarının geleceğine zarar verme korkusuyla alternatif siyaset yaratmak yerine kutuplaşma siyasetine güvenerek koalisyonu bir arada tutmanın yollarını arıyorlar. Parti kimlikleri grileşir. Seçmen eğilimleri bu gri alanda şekilleniyor. Şunu da eklemekte fayda var ki, HDP'nin halen yargıda olan kapatma

davasının sonucu ne olacak. Yeni siyasi sistemde, oyların yüzde 50'sinden fazlasını alma zorunluluğu, her oy değerini daha da önemli kılıyor. Dolayısıyla seçmenler, oylarının sonuç üzerindeki etkisini ve önemini geçmişe göre daha iyi biliyorlar. Siyasi partiler, sosyal sosyolojideki değişimi ve değişimin yönünü analiz etmek zorundadır (Caferov, 2016, s. 251).

Kamuoyu araştırmalarına göre ittifak blokları arasındaki oyların pasifliği şimdilik yok denecek kadar az. Kutuplaşma siyasetinin sınırları hemen hemen bellidir. Seçmenlerin çoğunda siyasi kimlikler halen işlevselliğini korumaktadır. Muhalefetin iddiasının aksine, Türkiye'deki mevcut sorunları kimin çözeceği konusunda hükümete olan güven devam ediyor. Tüm bu açılardan bakıldığında her halükârda siyasi partiler 2023'te yüzde 50'ye ulaşmayı hedefleyen hassas bir politika izlemelidir. Seçimleri mevcut olanı koruma ve geleceği daha iyi yönetme konusunda kendine güvenen partiler kazanacaktır. AK Parti Genel Merkezi'nde düzenlenen imza töreninde AK Parti Genel Başkan Yardımcısı Numan Kurtulmuş ile Yeni Azerbaycan Partisi Genel Başkan Yardımcısı Tahir Budaqov bir araya geldi. Kurtulmuş, iki ülkenin hâkim partisi AK Parti ile Yeni Azerbaycan Partisi'nin bugün ilişkileri daha sistemli ve kalıcı hale getirmek için bir iş birliği protokolü imzaladığını söyledi. Kurtulmuş, Biliyoruz ki yeni bir tarihi süreçteyiz. Azerbaycan'ın Karabağ'ı özgürleştirmede kazandığı büyük zaferle kazanılan 44 gün süren savaşta dostlarımızın yanında olduk. Bunu tüm dünya kamuoyuna gösterdik. Azerbaycan'ın Karabağ'daki zaferinin bölgede, özellikle Güney Kafkasya'da yeni bir dönemin başlangıcı olduğunu belirten Kurtulmuş, Artık sahadaki bu büyük zaferin hem Azerbaycan halkına hem de Türkiye'ye ciddi kazanımlar getirmesini temenni ediyorum. Şimdi, Nahçıvan-Azerbaycan arasında açılan bu koridorun en iyi şekilde işlenmesini sağlamak için özellikle Yukarı Karabağ'da elde ettiğimiz kazanımları kalıcı hale getirmenin ve burada bölgedeki ülkelerle birlikte kalıcı bir barış için çaba göstermenin zamanıdır. Başarılarımızla bölgede açılan bu koridor sayesinde Türkiye'nin Nahçıvan'ı Azerbaycan'a ve arkasındaki Türk illerine bağlamasını sağlayacak bu tarihi fırsatı değerlendireceğiz. İki ülke arasında kültür alanında, eğitimde, ticarete. Birçok alanda güçle ilişkilerimizi birleştireceğiz dedi (Ильхан, 2017).

Amacının iki ülke halkı ve partileri arasındaki ilişkileri geliştirmek olduğunu belirten Kurtulmuş, “Umarım her fırsatta gençlik kollarımız, kadın kollarımız ve diğer parti teşkilatlarımız arasında karşılıklı iş birlikleri olur. İlişkilerin yüzyıllarca sürececek çok güçlü bir siyasi ve kültürel ilişki olarak devam edeceğini söyleyen Kurtulmuş, yakın bir

gelecekte tekrar Azerbaycan'ı ziyaret edeceğini söyledi. Heyete başkanlık eden Yeni Azerbaycan Partisi Genel Başkan Yardımcısı Tahir Budakov, dostluk ilişkilerinin devam ettiğini söyledi. Türkiye ile Azerbaycan arasında dünyaya bir örnek teşkil etmektedir. Konuşmaların ardından AK Parti Genel Başkan Yardımcısı Kurtmos ile Yeni Azerbaycan Partisi Genel Başkan Yardımcısı Tahir Budakov arasında 9 madde alışverişinde bulunuldu. Protokol arasında deneyim paylaşımı ve örgütlenmeyi içeren bir iş birliği protokolü imzalandı. Partiler, parti kadrolarının yetiştirilmesi konusunda ortak çalışmalar yapmak, dayanışma ve ortak paydalarda bulunmak. Tarafların üyesi veya temsilcisi olduğu uluslararası kuruluşlardaki davranış. Eğitim ve kültür konularında iş birliği ve istişareleri içerir s Çeşitli sivil toplum kuruluşları arasında ilişkilerin kurulmasında iş birliği yapılmasına ve her iki taraftan bir kişinin koordinatör olarak atanmasına karar verildi (Кайнак, 2017).

İKİNCİ BÖLÜM
KARABAĞ SORUNU VE TÜRKİYE İLE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

2.1. İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI VE AZERBAYCAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

İkinci Karabağ Savaşı, Ermeni silahlı kuvvetlerinin işgal ettiği toprakları özgürleştiren Azerbaycan Cumhuriyeti'nin zaferiyle sona erdi. 44 gün süren bu savaş, sadece bölgenin askeri ve siyasi hayatına değil, uluslararası güvenliğin sağlanmasına da olumlu yansıdı. Türkiye, askeri operasyonlarının ilk gününden itibaren Azerbaycan'a haklı mücadelesinde siyasi ve diplomatik destek sağlayarak destek verdi. Son olaylar bir kez daha Azerbaycan, Rusya ve Türkiye arasındaki karşılıklı iş birliğinin birçok bölgesel sorunu çözmedeki etkinliğini göstermiştir. Öncelikle belirtmek gerekir ki yazıda İkinci Karabağ Savaşı tabiri şartlı olarak kullanılmıştır. Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri ile Ermeni Silahlı Kuvvetleri arasında 27 Eylül- 9 Kasım 2020 tarihleri arasında Karabağ'da yaşanan silahlı çatışma, çeşitli kaynaklarda Vatanseverlik Savaşı veya Ermenistan'ı Barışa Zorlama Operasyonu olarak anılmaktadır. Bu tarihi olayın yeterli konseptinin en kısa zamanda Anavatan tarihinde bilimsel dolaşıma gireceğine inanıyoruz. 18 Ekim 1991'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet bağımsızlığının yeniden kazanılmasından sonra hem iç hem de dış politikanın önde gelen konusu, Ermeni silahlı kuvvetlerinin işgal ettiği toprakların kurtarılmasıydı. Ermeni-Azerbaycan Dağlık Karabağ ihtilafının köklerinin Ermenistan'ın Azerbaycan'ın tarihi toprakları üzerindeki açık toprak iddialarına ve etnik temelli kışkırtıcı ve terörist faaliyetlerine dayandığına şüphe yoktur (Caferov, 2016, s. 245).

1987 yılı sonlarında Azerbaycanlıların Ermenistan SSC'nin Gafan bölgesindeki tarihi topraklarından sürülmesiyle başlayan ihtilaf, 1988-1989 yıllarında Azerbaycanlıların Ermenistan'ın diğer bölgelerinden sürgün edilmesiyle devam etmiştir. Olayların kronolojisine dikkat edersek, Ermeni tarafının bu konuda çok hızlı hareket ettiğini, Azerbaycan topraklarında kısa sürede tehcir ve soykırım işlemlerini gerçekleştirdiğini görebiliriz. 13 Şubat 1988'de Dağlık Karabağ'ın merkezi olan Hankendi'de (daha sonra Stepanakert'te) Ermenilerin Karabağ konusunda ilk mitingi yapılmış ve 16 Şubat- 2 Mart tarihleri arasında Dağlık Karabağ'da çeşitli mitingler düzenlenmiştir. 14 Haziran 1988'de, Ermenistan SSC Yüksek Sovyet'i, Dağlık Karabağ Özerk Cumhuriyeti'ni Ermenistan SSC'ye dahil etmeye karar verdi. 1 Aralık 1989'da, Ermenistan SSC Yüksek Sovyet'i, Birleşik Devletlerin Birleştirilmesi Üzerine bir karar kabul etti. Ermeni SSC ve Dağlık Karabağ. Hatta 9 Ocak 1990'da Ermenistan SSC Yüksek Sovyet'i, Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin sosyo-ekonomik kalkınma planını Ermenistan SSC'nin 1990 planına dahil etti. O dönemde Azerbaycan'ın siyasi liderliğinin

zayıflığı, ülkede siyasi ve ulusal bir liderin olmaması, ülkedeki durumu çok ciddi şekilde etkilediği gibi, ihtilafın derinleşmesinde de etkili olmuştur. Azerbaycan halkının önde gelen devlet adamı, Haydar Aliyev'in siyasetten uzaklaştırılması hem bölgede hem de genel siyasi alanda Ermeni tarafına elverişli koşullar yarattı. Bu koşullardan yararlanılarak 2 Eylül 1991'de Dağlık Karabağ'da sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti ilan edildi. Bu yasadışı eylem, çatışmada yeni bir aşamaya işaret etti (Кайнак, 2017).

Ermenistan'ın askeri saldırganlığının yanı sıra 1992 ortalarında Azerbaycan'da iç savaş tehdidi, siyasi yetersizlik ve ekonomik kriz ülke için büyük tehlikeler doğurdu ve böyle bir krizde 15 Haziran 1993'te ulusal lider Haydar Aliyev'in ısrarı üzerine halk iktidara döndü. Azerbaycan'ı krizden bir an önce çıkarma ihtiyacından hareketle Haydar Aliyev, büyük vatanseverlik ve devlet tecrübesine dayalı bir ulusal strateji geliştirme sürecine başladı. Ulusal liderin stratejisi hem iç durumu hem de bölgesel ve uluslararası durumu dikkate alarak, sosyo-politik istikrarı sağlamak, savaşa hazır bir düzenli ordu oluşturmak, devlet kurumlarını yeniden düzenlemek ve bunların etkin işleyişini, ekonomik toparlanmayı ve radikal yönetim reformlarını sağlamak şeklindedir (Çeliksoy, 2020, s. 64).

Ülkenin önümüzdeki on yıllar boyunca gelişmesini sağlayacak stratejik petrol anlaşmalarının yapılmasını ve bunun sonucunda ulusun tek bir amaç- Azerbaycanlılık etrafında birleşmesini içeriyordu. Ermenistan'ın sadece bölgesel değil, uluslararası barış ve güvenlik için de ciddi bir tehdit haline gelen saldırganlık politikası hem uluslararası kuruluşlarda hem de ikili ilişkilerde ciddi tartışmalara ve ihtilafla ilgili bir dizi önemli belgenin kabul edilmesine neden oldu. Ermeni birliklerinin Kelbecer bölgesinden ve Azerbaycan'ın diğer işgal altındaki topraklarından derhal geri çekilmesini talep eden 30 Nisan 1993 tarihli BM Güvenlik Konseyi Kararı 822; - Koşulsuz geri çekilme çağrısında bulunan 853 sayılı Karar, 14 Ekim 1993 tarih ve 874 sayılı Karar, AGİT Minsk Grubu Yerleşim Takvimi uyarınca Ermeni birliklerinin en son işgal edilen topraklardan çekilmesini gerektiren ve 11 Kasım 1993'te Zengilan ilçesi ve Horadiz yerleşim yerinin işgalini, sivillere yönelik saldırıları ve Ermeni topraklarının bombalanmasını kınayan 884 sayılı Karar kabul edildi. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Zengilan ilçesi ve Horadiz yerleşiminden ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yakın zamanda işgal edilmiş diğer topraklarından işgalci güçlerin geri çekilmesini talep etti. Ayrıca 1996 AGİT Lizbon Zirvesi'nde kabul edilen bildiride de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğü yansıtılmıştır. Minsk Grubu 2007 yılında anlaşmazlığın barışçıl çözümü ilkelerini

geliştirmesine rağmen, Ermenistan'ın yıkıcı konumu nedeniyle beklenen ilerleme sağlanamadı. Ermenistan silahlı kuvvetlerinin temas hattındaki Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin mevzilerine yönelik provokasyonları müzakere sürecinin yoğunluğunu azalttı. Nisan 2016 olayları, statükonun korunmasının ve işgal altındaki Azerbaycan topraklarında Ermeni birliklerinin varlığının çatışma bölgesindeki gerginliğin ana nedeni olduğunu ve Azerbaycan'ın işgalle asla uzlaşmayacağını bir kez daha göstermiştir. Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan'ın 5 Ağustos 2019'da Khankendi'de yaptığı Karabağ, Ermenistan'ın bir parçasıdır ve bir noktadır açıklaması, Ermenistan'ın asıl amacının saldırganlık olduğunu resmen kanıtlamıştır (Çeliksoy, 2020, s. 65).

27 Eylül 2020'de, Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin cephe bölgesindeki mevzi ve yerleşim birimlerinin büyük kalibreli silahlar, havanlar ve çeşitli kalibrelerdeki toplarla yoğun ateşi sonucunda, Azerbaycan Ordusu Komutanlığı, Azerbaycan Ordusu Komutanlığı boyunca hızlı bir karşı taarruz başlatmaya karar verdi. 44 gün süren savaş sonucunda Cebail, Fuzuli, Zengilan, Kubadlı ve Şuşa şehirleri düşmandan kurtarıldı. İkinci Karabağ Savaşı sırasında, askeri zaferle birlikte Azerbaycan Cumhuriyeti, büyük diplomatik ve siyasi başarısını sürdürdü. Böylece bu savaşta Azerbaycan'a doğrudan destek veren Türkiye Cumhuriyeti ve Pakistan'ın yanı sıra İsrail, Ukrayna ve Gürcistan da Azerbaycan yanlısı tutumlarını gizlediler. Aynı zamanda, CSTO (Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü) çerçevesinde, Ermenistan ile müttefik olan Rusya Federasyonu'nun resmi çevreleri, aralarında Başkan V. Putin'in de bulunduğu Dağlık Karabağ ve çevresinin Azerbaycan Cumhuriyeti'nin egemen toprakları olduğunu ilan etti. Azerbaycan'ın diplomatik alandaki güçlü konumunun, Haydar Aliyev tarafından kurulan ve son yirmi yılda başarıyla sürdürülen büyük devlet stratejisinin bir sonucu olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmek gerekir (Кони, 2019).

Unutulmamalıdır ki hem savaş sırasında hem de savaş sonrası günlerde Türk yetkililerle birlikte Türk toplumunun Azerbaycan devletine ve halkına desteğinin yüksek olduğu ve Azerbaycan Ordusunun Ermeni silahlı kuvvetlerine karşı kazandığı zaferin sevinçle karşılandığı belirtilmelidir. Türk vatandaşlarının büyük sevinci. Bu büyük zafer için Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Başkomutan İlham Aliyev'e çok sayıda tebrik ve şükran mektupları, destek mesajları gönderildi. İkinci Karabağ Savaşı sırasında ve sonrasında Azerbaycan-Türkiye ilişkileri yabancı basında ve çeşitli kamu çevrelerinde en çok tartışılan konulardan biriydi. Siyasi ve uluslararası yorumcular savaşın Azerbaycan ve Ermenistan için sonuçlarını yorumlarken, bölgedeki güç dengelerindeki

değişikliklere, özellikle Türkiye'nin güçlenmesine odaklandılar. Bazı politikacılar ve siyaset bilimciler, İkinci Karabağ Savaşı'nı sadece Azerbaycan'ın değil, Türkiye'nin de kazandığını düşünüyorlar. Örneğin New York Times muhabiri Anton Troyanovsky, Karabağ savaşının Türkiye'nin büyüyen bölgesel gücünü gösterdiğine inanıyor. Yazara göre, savaşın sonu, Türkiye, Rusya ve İran arasında sıkışmış bir bölge olan Güney Kafkasya'nın güvenlik haritasının kapsamlı bir şekilde yeniden çizildiğini gösteriyor. Nezavisimaya Gazeta muhabiri V. Mukhin'e göre, 10 Kasım anlaşması Batı ve İran'da Ankara'nın stratejik zaferi olarak değerlendirildi. Bilhassa Bildirge'nin 5. Maddesi (Anlaşma Taraflarının Anlaşmalara Uyumunun Denetiminin Etkinliğini Artırmak İçin Bir Barış Koruma Merkezinin Kurulması), Türkiye'nin bölgedeki askeri varlığını doğrudan değerlendirdiği için bazı güçleri endişelendiriyor. Hatta bazı Rus medya temsilcileri NATO'nun yalnızca Güney Kafkasya'da değil, genel olarak Sovyet sonrası alanda da güçleneceğini tahmin ediyor (Hasanov, 2005, s. 37).

Türk medyası da 10 Kasım açıklamasının sonuçlarını ve genel olarak İkinci Karabağ Savaşı'nı geniş bir şekilde analiz ediyor. Türk siyaset bilimcilerine göre, Azerbaycan'ın muzaffer savaşı sonucunda meydana gelen Türk-Rus yakınlaşmasının iki ana yönü vardır: Birincisi, NATO üyesi Türkiye, Rusya'nın Libya, Suriye ve Dağlık Karabağ'daki gücünü tek başına düzenlemiştir. İkincisi, bu ilişkiler gelecekte Batı için rekabetçi olabilir. Nitekim dünya medyasında bu konuda çok kısa bir süre içinde çok sayıda analitik makale, siyasi tartışma ve analizlerin yer alması, bir yandan Azerbaycan ile Türkiye arasında benzersiz bir iş birliği geleneğine işaret ederken, diğer yandan Azerbaycan ve Türkiye arasında benzersiz bir iş birliği geleneğine işaret etmektedir (Кони, 2019).

Öte yandan, bazı büyük güçlerin artıştan ciddi şekilde endişe duyduğunun da bir göstergesidir. Dil, din ve tarihi kökenleri aynı olan iki ülkenin askeri-politik iş birliği, ekonomik bağları ve diplomatik gücü, sadece Güney Kafkasya'da değil, geniş bir Avrasya coğrafyasında Azerbaycan-Türk faktörünün güçlenmesi anlamına gelmektedir. Azerbaycan'ın AB enerji ve iletişim projelerindeki öncü rolü, Türkiye'nin son on yılda Orta Doğu'daki hakimiyeti, Bakü-Tiflis-Ceyhan'daki varlığı ve Türk Akımı Rusya'daki öncü rolü, aynı zamanda güvenilir ortaklarından biri haline geldi. Tabii ki, İkinci Karabağ Savaşı'nın önemli anlarını ve savaşı çevreleyen uluslararası öneme sahip olayları bir makalede analiz etmek zor. Bu makalede, savaştan kısa bir süre sonra elde edilen askeri ve diplomatik-siyasi zaferlerin arka planına karşı Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Türkiye

ile dostane ilişkilerine kısa bir genel bakış sunuyoruz. Bu ilişkilerin artan gelişimi ve sadece iki ülke arasında değil, aynı zamanda bölgesel düzeyde de büyük umutları olduğu gerçeği, tarihçiler ve siyaset bilimciler tarafından gelecekteki araştırmalar için bilimsel araştırmaların konusu olacaktır (Кони, 2019).

2.2. VATANSEVERLİK SAVAŞI VEYA DEMİR YUMRUK OPERASYONU

27 Eylül 2020 sabahı Ermeni Silahlı Kuvvetleri büyük çaplı silah, havan ve çeşitli kalibre toplarla Azerbaycan ordusunun mevzilerine ve cephe hattı yerleşimlerine geniş çaplı bir provokasyon başlatarak ateş açtı. Azerbaycan ordusunun komutanlığı, düşmanın askeri faaliyetlerini engellemek ve sivil nüfusun güvenliğini sağlamak için cephe boyunca hızlı bir karşı operasyon başlatmaya karar verdi. Çatışmaların ardından Ermenistan'da sıkıyönetim ve genel seferberlik, Azerbaycan'da ise 28 Eylül'de sıkıyönetim ve sokağa çıkma yasağı ile kısmi seferberlik ilan edildi. Çatışma hızla İkinci Karabağ Savaşı'na tırmandı. Birçok ülke ve Birleşmiş Milletler, her iki tarafı da düşmanlıkları sona erdirmeye, gerilimi düşürmeye ve müzakereleri gecikmeden yeniden başlatmaya çağırdı. Afganistan, Ukrayna, Pakistan, Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Azerbaycan'a desteklerini ifade ettiler (Çağatay, 2022).

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 29 Eylül'de Dağlık Karabağ'daki duruma ilişkin acil bir toplantı yaptı. Rusya'nın arabuluculuğunda, Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin desteklediği ve Ermenistan ile Azerbaycan'ın üzerinde mutabakata vardığı insani ateşkes yürürlüğe girmesine rağmen 10 Ekim'de yine ihlal edildi ve çok sayıda yaralı ve esir öldürüldü (Кони, 2019).

2.2.1. Savaşın Nedenleri

2018'de Kadife Devrim'den sonra Ermenistan'da iktidara gelen Nikol Pashyan'ın Ermenistan gibi Karabağ gibi popülist söylemleri ve işgal altındaki topraklara yasadışı ziyaretlerin devam etmesi gibi provokasyonlar barış sürecini büyük ölçüde sarstı. Ayrıca, Ermenistan Savunma Bakanı Davit Tonoin, Mart 2019'da ABD'ye yaptığı resmi ziyarette, Savaş Durumunda Yeni Bölgeler adlı yeni bir teori sundu. Tonoian'ın açıklamasına temas hattında bir dizi askeri provokasyon eşlik etti. Temmuz 2020'de Ermenistan Silahlı Kuvvetleri birlikleri Azerbaycan-Ermenistan sınırındaki Tuvz kasabasına yönelik mevzileri ele geçirmeye çalışsalar da ağır topçu desteğiyle başarısız oldular (Hasanov, 2005, s. 35).

23 Temmuz'da Ermeni Silahlı Kuvvetleri, Rusya ile ortak hava savunma tatbikatlarının başladığını duyurdu. Öte yandan Azerbaycan ve Türkiye silahlı kuvvetlerinin ortak katılımıyla Azerbaycan'da Eylül ayına kadar askeri tatbikatlar devam ediyor. Ağustos ayında Ermeni Silahlı Kuvvetleri'ne bağlı bir bölücü grup, temas hattının Goranboy ilçesi yönünde bir taarruz girişiminde bulunmuş, ancak Azerbaycan ordusunun aldığı güvenlik önlemleri nedeniyle kayıplara uğrayarak geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ve grup komutanı Teğmen Goren Alberian yakalandı. Doğrudan askeri provokasyonlara ek olarak, çatışma, Ermenistan'ın Beyrut limanındaki ikiz bombalamaların ardından çok sayıda YPG/PKK teröristinin yanı sıra binlerce Lübnanlı Ermeni'nin işgal altındaki topraklara geçmesi gerçeğiyle alevlendi. Azerbaycan. Yerleştiler. Uluslararası hukuk ilkelerindendir (Ильхан, 2017).

Ağustos 2020'nin sonlarında Ermenistan Başbakanı Anna Hakobyan'ın eşinin, işgal altındaki Azerbaycan topraklarında yasadışı bir askeri tatbikata katılırken çekilmiş fotoğraflarını yayınlamasıyla gerginlik tırmandı. Ermenistan'ın bu tür etkisiz ve kışkırtıcı açıklamaları ve eylemleri bazı bilim adamları tarafından Ermenistan'ın müzakere sürecinden tamamen çekilmesi olarak değerlendirilmektedir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 25 Eylül 2020'de video konferans yoluyla gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 75. oturumunun genel tartışmasında yaptığı konuşmada, Azerbaycan askerlerinin ve 76 yaşındaki bir vatandaşın ölümüne değindi. Ağır kayıp. Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Ermeni provokasyonları sonucunda 17 Temmuz'dan Eylül'e kadar kargo uçaklarıyla Ermenistan'a 1000 tondan fazla askeri teçhizatın ihraç edildiğine dikkat çekti. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve Cumhurbaşkanlığı İdaresi Dış Politika Dairesi Başkanı Hikmet Hajiye, 27 Eylül Pazar günü saat 18:00'de Ermeni Silahlı Kuvvetleri'nin ateşkesi ciddi bir şekilde ihlal ettiğini belirten bir paylaşımda bulundu. O gün Azerbaycan silahlı kuvvetleri Ermeni provokasyonlarını bastırmak için karşı saldırıya geçmiş ve cumhuriyet topraklarında sıkıyönetim ilan edilmiştir (Çağatay, 2022).

Güvenlik Konseyi toplantısı 27 Eylül'de Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in başkanlığında yapıldı. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev konuşmasında şunları vurguladı: Bildiğiniz gibi bu sabah erken saatlerde Ermeni Silahlı Kuvvetleri Azerbaycan'a karşı yeni bir askeri provokasyon başlattı. Bu provokasyon sonucunda hem sivil nüfusu hem de orduyu kaybettik. Ermenistan'ı zaten uyardım. Toweez'in provokasyonundan sonra, kötülüklerini durdurmazsa pişman olacağı konusunda birkaç kez uyardım. Askeri

operasyon başarıyla devam ediyor. Aynı zamanda, on binlerce insan gönüllü olarak cepheye savaşmak için kaydoldu. Halkımızın devlete olan bağlılığını gösteriyor” dedi. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Almanya Başbakanı Angela Merkel ile yaptığı telefon görüşmesinde, Ermenistan başbakanının Karabağ Ermeni’si olduğuna dikkat çekerek görüşmeleri sarstı ve Ermenistan, Azerbaycan’dan sözde ülkelerden çekilmesini istedi. Tanışalım. Dağlık Karabağ Cumhuriyeti, müzakerelerin formatını değiştirme girişimi olarak görülecektir. Azerbaycan ordusu kendi topraklarında savaşıyor ve Ermeni ordusu Azerbaycan topraklarını terk etmek zorunda (İnaç, 2020, s. 40).

29 Eylül’de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Rossiya-1 TV kanalında yayınlanan 60 Dakika programının sunucularının sorularını yanıtladı. Türkiye’nin bölgede sadece istikrar sağlayıcı bir rol oynadığını düşünüyorum. Türkiye dost bir ülke ve müttefikimizdir. Bize manevi destek veriyor ve Türk liderlere, cumhurbaşkanına ve halkına bizi destekledikleri ve bizimle dayanışma gösterdikleri için minnettarız. Ermeni tarafının Türkiye’nin çatışmaya taraf olduğu iddiasıyla yaydığı tüm söylentiler asılsızdır. Azerbaycan ordusu, halkının ve topraklarının korunmasını sağlayabilir dedi (Aslanli, 2020).

Suriye Milli Ordusu savaşçılarının Karabağ’da mevcudiyetine ilişkin soruya yanıt veren Cumhurbaşkanı, Bu yeni bir yanlış bilgidir. Bunun hiçbir gerçek ve delili yoktur ve Ermeni propagandasıdır dedi. Böylece rapor sona erdi. Ermenistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Azerbaycan Orduları Başkomutanı İlham Aliyev ve First Lady Mehriban Aliyeva, Ermenistan’ın 27 Eylül’den itibaren başlattığı askeri provokasyonlar sonucu yaralanan ve Merkez Ordu Komutanlığı’na yerleştirilen askerleri 30 Eylül’de ziyaret etti. Savunma Bakanlığı Hastanesi. Orduya yaptığı konuşmada şunları söyledi: Ermeni Başbakanı bize şartlar dayatıyor. Onları reddettiğimizi beyan ettim. Tek şartımız var, topraklarımızı tamamen, derhal ve koşulsuz olarak terk etmeleri gerekiyor. Azerbaycan halkının bu işgale asla razı olmayacağı konusunda uyarıştım dedi (Бингэль, 2018).

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 4 Ekim’de millete verdiği mesaj sırasında Karabağ’daki kaçak yerleşime geri döndü. Sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti parlamentosunun Şuşa’ya devredilmesi ne anlama geliyor? Bu, Azerbaycan halkını aşağılamaya yönelik başka bir girişimdir. Ermenistan’dan Cebraile yeni bir otoyol yapılması ne anlama geliyor? Yani, orada yasadışı yeniden kurulum yapılacaktır. Lübnan ve diğer ülkelerden Ermeniler buraya getirilerek antik şehrimiz Choucha’ya yerleştirildi.

Cenevre de dahil olmak üzere uluslararası sözleşmeleri ihlal ederek bunları televizyonda yayınladılar. Onlara söz hakkı olan var mı? Yurtdışındaki tüm diplomatik misyonlarımıza talimat verdim. BM'ye, AGİT'e, Avrupa Birliği'ne, diğer kuruluşlara soru sorun, yasadışı olduğunu söyleyin! Yasadışı yeniden yerleşim suçtur! Bir tepki oldu mu? Minsk Grubu açıklama yaptı mı? Hayır! Avrupa Birliği tepki gösterdi mi? Hayır! İlgilenmiyoruz dedi. Bunu umursamıyorsa, şimdi endişelenme. Şu anda ne yapıyorsun? Dağlık Karabağ bizimdir, bizim toprağımızdır, oraya geri dönmeliyiz, geri dönüyoruz ve döneceğiz! diye dövdü Cumhurbaşkanı. Şuşa'nın 8 Kasım'da serbest bırakılması vesilesiyle muzaffer Başkomutan İlham Aliyev Şehitler Yolu'ndan millete seslendi (İnaç, 2020, s. 44).

8 Kasım 2020, Azerbaycan tarihinde sonsuza kadar kalacaktır. Bu bizim şanlı zaferimizin günüdür! Bu zaferi müzakere masasında değil, savaş alanında kazandık. Tüm beyanlara rağmen bu çatışmanın askeri bir çözümü olduğunu defalarca söyledim ve bunu savaş alanında kanıtladık. 28 yıl sonra Şuşa'da ezan okunacak. Bu birlik ve milli birlik olmadan topraklarımızı işgalcilerden asla kurtaramazdık. Karabağ'ın her zaman Azerbaycan toprağı olduğunu tüm dünyaya kanıtladık. Azerbaycan halkının yüzyıllardır orada yaşadığını kanıtladık. Ermeni nüfusun 200 yıl önce oraya nasıl ve ne amaçla yerleştiğini de gösterdik. Bütün bu gerçekleri uluslararası camiaya delilleriyle getirdik. Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın kadim tarihi bir toprak olduğunu kanıtladık. Bugün milli lider Haydar Aliyev'in mezarı başında toplandım ve kendi kendime dedim ki: Babamın vasiyetini yerine getirdiğim için mutluyum. Azerbaycan halkını tebrik ederim. Azerbaycan halkına selam olsun! Bu tarihi günde Azerbaycan halkına bu güzel haberi vermenin muhtemelen hayatımın en mutlu anlarından biri olduğunu söyledi. (Бингёль, 2018)

2.2.2. Savaşların İlerlemesi

Bu muharebelerde Azerbaycan büyük ilerleme kaydetmiş ve kayıpları daha az olmuştur. Başlangıçta bir dizi stratejik köy ve köprüyü geri aldıktan sonra, Azerbaycan silahlı kuvvetleri 22 Ekim'de Karabağ'ın güney İran sınırını tamamen kurtardı ve 23 Ekim'de Laçın Koridoru'na doğru ilerlemeye başladı. İkincisi, Ermenistan'ı sözde Karabağ cumhuriyetine bağlayan tek otoyol. Otoyolun kontrolü Ermenistan'ın yakıt, mühimmat ve askeri teçhizat taşımalarını engelleyecektir. Azerbaycan, Ermeni ordusunun mevzilerine topçu, havan toplarının yanı sıra doğrudan ateş ve güdümlü roketlerle vurmaya devam etti. Kanlı çatışmaların ardından 4 Ekim'de Cebail, 17 Ekim'de Fuzouli,

20 Ekim'de Zenguilan, 25 Ekim'de Goubadly ve 8 Kasım'da Choucha ilçesi kurtarıldı. Savaşın detayları henüz tam olarak netleşmedi. Ancak Choucha'yı serbest bırakma operasyonunun sonsuza dek tarihe kazınacağı kesin olarak söylenebilir (Aslanli, 2020).

Karabağ'ın tacı ve atan kalbi Şuşa, doğal bir tahkimat olduğundan, şehre tanklar veya diğer ağır silahlarla girmek imkansızdı. Onu serbest bırakmanın iki yolu vardı. İlk durumda, şehirdeki düşman kuvvetleri hava saldırıları ve topçu ateşi ile yok edilebilir. Komutan buna rıza göstermedi, çünkü şehrin bombalanması büyük bir yıkıma neden olacaktı. Bu yüzden ikinci el dövüşü seçtik. Askerlerimiz ve subaylarımız sık ormanlardan, derin vadilerden, kayalardan ve dağlardan küçük silahlarla geçtiler, düşmanı yüz yüze bir savaşta yok ettiler. Hankendi'deki yabancı gazetecilerden biri, Şuşa'nın serbest bırakılması için verilen mücadeleler sırasında Ermenilerin içler acısı durumunu şöyle anlatıyor: Şuşa savunucuları dağıtıldı. Askeri ambulanslarda bulunan onlarca yaralı, Hankendi'deki hastaneye kaldırıldı. Diğer savaşçılar bitkin halde askeri üniformalarını çıkarırlar ve dağdan inerler. Ambulanslar sürekli gelip gidiyor. Yaralı askerler otomobilde üst üste yığıldı. Yaraları göğüs göğüse çarpışmaya tanıklık ediyor. O dönemde Le Monde tarafından yayınlanan bir başka raporda, Ermeni ordusu askerlerinin Choucha'dan kaçıp Hankendi'ye gittiklerini belirtti. 8 Kasım'da Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı İlham Aliyev Şuşa'nın serbest bırakıldığını duyurdu (Бингёль, 2018).

Anlaşma ayrıca Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Azerbaycan'ın batı bölgelerini birbirine bağlayan yeni ulaşım iletişimlerinin inşasını da içeriyor. Böylece Azerbaycan'ın askeri zaferi, Ermenistan'ı kapitülasyon belgesini imzalamaya zorladı. Askeri operasyonların sona ermesinden ve Dağlık Karabağ'da Rus barışı koruma operasyonlarının başlamasından bu yana, ateşkes 11 Aralık'ta yalnızca bir kez ihlal edildi. Hadrout'ta ateşkes birkaç kez ihlal edildi ve bir Azerbaycan ordusu askeri yaralandı. 44 gün süren savaş sırasında Azerbaycan ordusu, Bayraktar TB2'nin yanı sıra İsrail ile ortak üretilen Harop intihar İHA'larını, Zerbe İHA'larını yaygın olarak kullandı. Bayraktar TB2 insansız hava araçları tek başına Ermenistan'ın bir milyar dolardan fazla askeri teçhizatını imha etti. Bu insansız hava araçları, askeri teçhizata ve düşman mevzilerine hassas vuruşlar yapmak, ayrıca topçu ateşi yönlendirmek ve istihbarat yapmak için kullanılıyor. Rus askeri uzmanı Pavel Felgenhauer, neredeyse eşit askeri duruma rağmen, Azerbaycan ordusunun teknolojik bir avantaja sahip olduğuna dikkat çekiyor (Челик, Кенан-Калайджиджи, 2019).

Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı'nın verilerine göre, Azerbaycan Ordusu Vatanseverlik Savaşı sırasında 2.907 asker kaybetti. DNA analizinde belirli sayıda asker tespit edildikten ve 100'den fazla kayıp asker bulunduktan sonra ölü sayısı artabilir. Yaralılar askeri sağlık kurumlarında tedavi altına alındı. Azerbaycan'ın askeri teçhizat açısından kayıpları çok azdı. Çatışmadan önce Türk medyası, birçok YPG/PKK üyesinin Azerbaycan'a karşı Ermeni silahlı grupları oluşturmak üzere Irak ve Suriye'den Dağlık Karabağ'a nakledildiğini iddia etti. 30 Eylül'de Türk basını, yaklaşık 300 PKK savaşçısının İran üzerinden Dağlık Karabağ'a nakledildiğini bildirdi (İnaç, 2020).

Azerbaycan Savunma Bakanlığı'ndan 28 Eylül'de yapılan açıklamaya göre, Ermenistan'ın Suriye'den ve Ortadoğu'nun diğer ülkelerinden gelen Ermeni kökenli paralı askerleri vardı. 30 Aralık'ta Hikmet Hacıyev, uluslararası toplumun Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı terör konuşturmasına uygun şekilde yanıt vermesi gerektiğini söyledi. YPG/PKK'nın belirli bir kesimi, çeşitli medya kuruluşlarına verdiği röportajlarda, terör örgütü mensuplarının Karabağ'da Ermenilerle birlikte savaştığını itiraf etti. Ayrıca Lübnan, Suriye, Fransa ve bazı Latin Amerika ülkelerinde yaşayan Ermeni asıllı vatandaşlar da Ermenilerin çağrısıyla uluslararası hukuk ilkelerine karşı mücadeleye katıldılar. 1 Ekim'de Suriye İnsan Hakları Gözlemevi, Ermeni kökenli Suriyeli savaşçıların Suriye'den Ermenistan'a nakledildiğini doğruladı. Ulaştırma, Haberleşme ve Yüksek Teknolojiler Bakanlığı'na göre, Ermenistan'ın olası provokasyonlarını önlemek için 27 Eylül sabahından bu yana internet hızı sınırlandırıldı (İnka, 2020).

Diaspora Devlet Komitesi, yurt dışında yaşayan Azerbaycanlılara resmi olmayan, asılsız ve taraflı bilgilerin yanı sıra sosyal ağlar ve çevrimiçi medya ve diğer medyalara inanmamaları veya bunları paylaşmamaları çağrısında bulundu. TBMM'nin sıkıyönetimle ilgili olağanüstü toplantısında, Bakü, Gence, Goran Boy, Goygal, Yeola ve çeşitli ilçelerde 27 Eylül 2020 saat 00:00'a kadar sokağa çıkma yasağı uygulanmasına karar verildi. İçişleri Bakanı Vilayat Ayvazov sokağa çıkma yasağı bölgelerinin komutanlığına atandı. Aynı zamanda Azerbaycan Ulusal Havayolları, Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki tüm havalimanlarından düzenli yolcu uçuşlarının 30 Eylül'e kadar askıya alındığını duyurdu (İnaç, 2020).

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, ülkede kısmi seferberlik hakkında bir kararname imzaladı ve Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Seferberlik ve Askere Alma Servisi'ne askeri rezervlerin askere alınmasını ve bunlardan

kaynaklanan önlemlerin uygulanmasını sağlamak talimatı verildi. Askeri nakliye varlıklarını onaylanmış programlara uygun olarak (Asker, 2020).

Karar 28 Eylül'de yürürlüğe girdi. Azerbaycan ordusunun Ermeni Silahlı Kuvvetlerinin askerî provokasyonlarını başarıyla engellemesi, ikincisinin cephede düşmana ağır darbeler indirmedeki zaferleri Azerbaycan halkı tarafından büyük bir sevinç ve coşkuyla karşılandı. Bu başarılarından dolayı Cumhurbaşkanı, Başkomutan Sayın İlham Aliyev, Azerbaycan vatandaşları, yurt dışında yaşayan Azerbaycanlılar ve Türklerden çok sayıda tebrik ve teşekkür mektubu aldı. Düşmanla savaşıma emri bekleyen binlerce Türk vatandaşı Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'e hitaben yaptığı konuşmada, dost ülkenin işgal altındaki topraklarını özgürleştirme isteklerini dile getirdi. 27 Eylül'den bu yana, Azerbaycan'ın üç renkli bayrakları binaların balkonlarında, dükkanların cephelerinde vb. İnsanlar cephede elde edilen başarıların ve toprakların kurtarılmasının onuruna evlerini bayraklarla süslüyor. Aynı zamanda arabalara küçük bayraklar asılır. Gençlik ve Spor Bakanlığı ile AFFA, 30 Eylül'de Birlikte Daha Güçlüyüz! sloganıyla bayraklı yürüyüş düzenledi. Gönüllüler Bakü şehrinin üç farklı noktasında yüzlerce bayrak dağıttı. Ermenistan hükümetinin 27 Eylül 2020 tarihli kararına göre 55 yaş altı kişilerin seferberliği ilan edildi. Bu karara göre, Ermenistan'da 18-55 yaş arasındaki erkekler ancak toprak askeri komiserliklerinden yazılı izin alarak ülkeyi terk edebilirler (Asker, 2020).

29 Eylül'de, eski Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan ve 2008'deki seçim sonrası ayaklanmalara karışmakla suçlanan diğer eski yetkililerin davası, eski Ermenistan Savunma Bakanı Seyran Ohanian'ın cepheden ayrılması nedeniyle ertelendi. 1 Ekim itibarıyla Ermenistan'da Tik Tok'a erişim askıya alındı. O gün, Ermenistan Ulusal Güvenlik Servisi, Azerbaycan istihbarat servisleri için casusluk yapmaktan suçlu bulunan eski bir üst düzey Ermeni askeri yetkilisini tutukladığını ve vatana ihanetle suçladığını söyledi. Ermenistan, 2 Ekim'de Dağlık Karabağ'a giden tüm otoyolları kapattı. Sadece askeri trafik için kullanıldılar. Ermeni Silahlı Kuvvetleri'nin ilk hat birliklerinin askerlerinin morali bozulduğu için çok sayıda asker savaşa gitmeyi reddettiği için Ermenistan Savunma Bakanlığı ülkenin kadınlarına seslendi. Hatta kadınlardan oluşan bir tabur bile kurdu. Yani Ermenistan artık kadınlarının insafına kalmıştı (Midstream, 2020).

Ermenistan'ın İkinci Karabağ Savaşı sırasında Azerbaycan'a karşı başlattığı bilgi savaşı gerektiği gibi engellendi. Azerbaycan, Ermenistan'ı bilgi savaşında da yendi.

Ermenistan tarafından yayılan asılsız bilgiler yalanlanmış ve uluslararası topluma doğru haberler aktarılmıştır. Ermeni siber saldırıları da uygun şekilde önlendi. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, derin bilgisi, mantığı ve reddedilemez argümanları ile Ermeni yanlış medyanın karalama kampanyasını etkisiz hale getirmeyi başardı ve bilgi cephesinde kazandı. Özel görev verilen bazı Batılı muhabirler konuyu ele geçirdiler, Azerbaycan tarafına yanlış bilgiler vererek asılsız suçlamalarda bulundular. Türkiye'nin çatışmaya müdahil olması, F-16'ların kullanılması, Suriye ve Libya'dan paralı asker alınması, ateşkesin ihlali ve daha birçok rahatsız edici konu defalarca gündeme getirildi (Caferov, 2016, s. 253).

Her defasında Devlet Başkanı bu suçlamaları gerçeklerle ve delillerle çürütmüş, Karabağ'ın tarihini, çatışmanın sebeplerini anlatmış ve gerçekleri dünyaya aktarma fırsatı bulmuştur. Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın Alman televizyon kanalı ARD'ye verdiği röportajda sorulan bir soruya ve verdiği cevaba dikkat edelim. Soru: Sahaya geldiğimizde kendimize bir soru sorduk (Челик, Кенан-Калайджи, 2019).

İstismarcının ve istismara uğrayanların kim olduğunu herkesin bildiğinden emin olmaya çalıştı. Artık herkes bunu biliyor. Bu, Vatanseverlik Savaşı'nın başarısını belirleyen ana faktörlerden biridir. Savaş alanındaki zafere gelince, savaşın sonundan tamamen farklı iki sahneyi anlatmak yeterlidir: Azerbaycan ordusunun muzaffer Başkomutanı İlham Aliyev cephenin bir tarafında, diğer tarafında Paşinyan. Paşinyan'ın ordusu, kendisi de rezil bir halde yok edildi. Halkımız, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in portresini gururla taşıırken, Paşinyan kendisiyle alay edildiğini görüyor. Azeri hackerlar, bazı Ermeni internet sitelerinin ana sayfasını Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Karabağ Azerbaycan'dır, ünlem işareti ve Ermeni askeri ölmek istemiyorsa Azerbaycan topraklarını terk etmelidir sözleriyle değiştirdi (Caferov, 2016, s. 255).

Ermeni sitelerinin ana sayfası yerine Azerbaycan'ın ulusal kahramanı Mubariz İbrahimov'un fotoğrafları sergilendi. 27 Eylül günü öğle saatlerinden itibaren başlatılan siber saldırıların ardından toplam 90 Ermeni web sitesi hacklendi. Bunların arasında Ermenistan'daki en popüler haber ve video siteleri de vardı. 27 Eylül akşamı başlayan saldırılarla birlikte Azerbaycanlı hackerlar, Ermeni devlet kurumlarına ait çok sayıda gizli belgeye el koydu. Bu belgeler Ermenistan Ulusal Güvenlik Servisi, Ermenistan Cumhurbaşkanı, Ermenistan Dışişleri Bakanlığı hakkında birçok bilgi içeriyordu (Midstream, 2020).

2.3. ERMENİ LİDERLERİN İKTİDARSIZLIĞI

27 Eylül'de Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan, Azerbaycan makamlarını toplu provokasyon yapmakla suçladı. Azerbaycan liderliğinin son zamanlardaki agresif açıklamalarının, Türkiye ile geniş çaplı ortak askeri tatbikatların ve AGİT'in takip önerilerinin reddedilmesinin Azerbaycan'ın zaten bu savaşa hazırlandığını gösterdiğine dikkat çekti. 28 Eylül'de Ermenistan Dışişleri Bakanlığı savaşa ilgili resmi bir açıklama yaptı. Ayrıca Ermenistan'ın Rusya Büyükelçisi Vardan Toghyan, Erivan'ın Rusya'dan yeni silahlar talep edeceğini söyledi. Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan 30 Eylül'de Dağlık Karabağ'ı özerk bir varlık olarak resmen tanımayı planladığını duyurdu. Ermenistan Dışişleri Bakanlığı o gün yaptığı açıklamada, Türk Hava Kuvvetleri uçaklarının Dağlık Karabağ'da cephe hattında kışkırtıcı uçuşlar gerçekleştirdiğini söyledi. 1 Ekim'de Arayik Harutyunyan, Ermenileri uzun bir savaşa hazırlamanın gereğini vurguladı. Ermenistan Dışişleri Bakanlığı 3 Ekim'de uluslararası toplumu bölgede barış ve güvenliği yeniden tesis etmek için sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanımaya çağırdı (Челик, Кенан-Калайджи, 2019).

2.4. İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI VE ULUSLARARASI TEPKİLER

44 gün süren savaş sırasında Rusya'dan Ermenistan'a aktarılan silah ve askeri teçhizatın sayısındaki artışla ilgili bilgiler yayınlandı. Bu bilgiye göre, Gürcistan'ın topraklarından askeri teçhizat taşınmasını yasaklaması nedeniyle Kazakistan-Türkmenistan-İran güzergahına silah, mühimmat ve askeri teçhizat gönderildi. Rus tarafı, bu sevkiyatın silah, mühimmat ve askeri teçhizat içermediğini, ancak Rusya'nın Ermenistan'daki askeri üssü için gerekli olan inşaat malzemelerini içerdiğini defalarca resmi olarak ifade etti. İtalya- İkinci Karabağ Savaşı sırasında bu ülke Azerbaycan'ın adil konumunu ve toprak bütünlüğünü destekledi. Campobasso ilindeki Sepino ve San Giuliano del Sanio belediyeleri ve Milano ilindeki Corbita şehrinin belediye meclisi, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı saldırganlık, etnik temizlik ve soykırım politikasını kınayan ve gösteren belgeleri kabul etti. Fransa- Ülke, Erivan ve Bakü'yü askeri operasyonları derhal durdurmaya ve müzakereleri sürdürmeye çağırdı. Avrupa ve Dışişleri Bakanlığı'ndan bir sözcü, Fransa'nın Dağlık Karabağ'da devam eden geniş çaplı çatışmadan derin endişe duyduğunu söyledi (Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bu saldırı Ermenistan'ın çapını aşan bir hadisedir, 2020).

Fransa, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki ihtilafta Erivan'ı destekledi. Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un 30 Eylül'de Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki ihtilafa ilişkin açıklaması, ülkenin AGİT Minsk Grubu eş başkanı olarak arabuluculuk misyonu ile tutarsız ve sorgulanabilir. Fransız Cumhuriyeti Senatosu tarafından 25 Kasım 2020'de kabul edilen karar taslağı, haklı olarak Azerbaycan'da protestolara yol açtı. Gürcistan- Devlet Başkanı Salome Zorabışvili barış için taraflarla bir araya geldi, bölgede barış ve güvenliğin sağlanmasına desteğini dile getirdi (Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bu saldırı Ermenistan'ın çapını aşan bir hadisedir, 2020).

Gürcistan'ın eski Cumhurbaşkanı Mikheil Saakashvili Facebook hesabından, konumunun toprak bütünlüğü ilkesine dayandığını, yani Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın bağımsız bir bölgesi olduğunu ve bunu hiçbir şeyin değiştiremeyeceğini söyledi. 44 gün süren savaş sırasında Gürcistan, topraklarından ve hava sahasından askeri teçhizatın Ermenistan'a taşınmasını yasakladı. Sırbistan- 44 Gün Savaşı öncesinde ve sırasında, Sırbistan'dan Ermenistan'a yapılan silah satışları hakkında tartışılmaz bilgiler ortaya çıktı. Bu durum Azerbaycan'da endişeye neden oldu ve Azerbaycan ülkeyi protesto etti. Yunanistan- Bu ülke, 44 Gün Savaşı sırasında dolaylı olarak Ermenistan'ı destekledi. Almanya- Almanya Federal Dışişleri Bakanı Heiko Maas, Ermenistan ve Azerbaycan'ın diyalog lehine güç kullanımını derhal durdurması gerektiğini vurguladı ve çatışmanın her iki tarafını da tüm düşmanlıkları derhal durdurmaya çağırdı. Aynı zamanda, köy ve kasabaların bombalanmasından duyduğu derin endişeyi dile getirdi. İran- İran Dışişleri Bakanı sözcüsü Seyyed Khatibzadeh, İran'ın çatışmayı yakından izlediğini ve Tahran'ın Azerbaycan ve İran'ın ateşkes anlaşması bulmasına yardım etmeye hazır olduğunu vurguladı. İranlı yetkililer, savaş sırasında askeri teçhizatın İran toprakları üzerinden Ermenistan'a teslim edildiği yönündeki haberleri yalanladı (Бжесинский, 2019).

İran, Ermenistan'a silah ihracatını engellemek için hava ve kara yollarını kapattı. Azerbaycan'ın zaferlerini desteklemek için İran'ın farklı şehirlerinde toplantılar yapıldı. Şuşa'nın kurtarılması ve İran sınırının Azerbaycan tarafından işgal edilmesi Tebriz, Erdebil ve diğer İran şehirlerinde büyük bir coşkuyla karşılandı. Azerbaycan ordusunun İran sınırında düşmanı öldürdüğünü gösteren videolar internette birçok kişi tarafından görüldü. Pakistan ve Ermenistan, durumun daha da kötüleşmemesi için düşmanlıkları sona erdirmelidir. Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ konusundaki tutumunu destekliyoruz ve bu, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin oybirliğiyle kabul edilen kararları ile

uyumludur (Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bu saldırı Ermenistan'ın çapını aşan bir hadisedir, 2020).

Dost bir ülke olan Pakistan, savaşta Azerbaycan'ı açıkça destekledi.

Kazakistan- Kazakistan Dışişleri Bakanlığı, uluslararası örgütler çerçevesinde anlaşmazlığın barışçıl bir şekilde çözülmesine destek vererek, durumu istikrara kavuşturmak, güç kullanmaktan kaçınmak ve müzakerelere devam etmek için tüm önlemlerin alınması çağrısında bulundu. Afganistan- Afganistan Dışişleri Bakanlığı, Dağlık Karabağ'daki gerginliğe ilişkin bir açıklama yaptı. Dağlık Karabağ bölgesi uluslararası olarak Azerbaycan'ın bir parçası olarak tanınmaktadır (Бжесинский, 2019).

Afganistan, Dağlık Karabağ'ın işgaline son verilmesini istedi. İsrail- Siyasi parti lideri Avigdor Lieberman'ın eski İsrail Dışişleri ve Savunma Bakanı Betino, Vesti gazetesine verdiği röportajda Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğunu hatırlattı. Ancak, Ermenistan'ın kendisi de dahil olmak üzere hiçbir BM üye devleti Dağlık Karabağ'ı bağımsız bir varlık olarak tanımadı. Tarihsel gerçeklik, uluslararası hukuk ve İsrail Devleti'nin çıkarları konusunda ortak bir duruşumuz var. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü destekliyoruz ve bölgenin restorasyonu olmadan bu sorunu çözmenin imkânsız olduğuna inanıyoruz. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün tarih, uluslararası ve ulusal çıkarlar açısından İsrail'in resmi konumu olduğunu söyledi. Macaristan- Macaristan Dışişleri ve Ticaret Bakanı yaptığı basın açıklamasında Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın uluslararası kabul görmüş topraklarında yer aldığını belirtti (Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bu saldırı Ermenistan'ın çapını aşan bir hadisedir, 2020).

2.5. ULUSLARARASI KURULUŞLARDAN TEPKİLER

Avrupa Birliği Dağlık Karabağ ihtilafının taraflarını düşmanlıkları sona erdirmeye, gerilimi tırmandırmaya ve ateşkesle kesinlikle uymaya çağırdı. AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Josep Borrell yaptığı açıklamada, AGİT Minsk Grubu eş başkanlarının himayesinde müzakerelerin herhangi bir ön koşul olmaksızın derhal yeniden başlatılması çağrısında bulundu. Genel olarak, Avrupa kurumları anlaşmazlıkta çifte standart uyguladı ve Azerbaycan'ın uluslararası hukuk tarafından tanınan toprak bütünlüğünü yeniden kurma hakkını desteklemedi. Birleşmiş Milletler- BM Genel Sekreteri Antonio Guterres, her iki tarafı da düşmanlıklara derhal son vermeye, gerilimi tırmandırmaya ve gecikmeden müzakere masasına dönmeye çağırdı. Örgüt, durumun 29 Eylül'de kapalı kapılar ardında tartışılacağını duyurdu. AGİT-

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı- her iki tarafı da düşmanlıkları sona erdirmeye ve müzakereleri sürdürmeye çağırdı. Türkiye Konseyi- Türkiye Konseyi Genel Sekreteri Bağdat Arif, işgal altındaki Azerbaycan topraklarında yaşanan ölümcül çatışmalardan duyduğu derin endişeyi dile getirdi (Mammedov, 2020).

Türk Konseyi, Azerbaycan'ı toprak bütünlüğünü ve uluslararası kabul görmüş sınırlarının dokunulmazlığını korumaya çağırdı ve Ermeni birliklerinin Azerbaycan'ın işgal altındaki tüm topraklarından derhal, koşulsuz ve tam olarak geri çekilmesi çağrısında bulundu (Məmmədov, 2020).

2.5.1. İkinci Karabağ Savaşı ve Azerbaycan Diasporası

6 Ekim'de İstanbul ve Konya'da Azerbaycan devletine destek için miting düzenlendi. O gün Kanada'nın Calgary kentinde Azerbaycan'ı desteklemek için bir miting düzenlendi. Genel olarak, 8 Ekim'de Eskişehirspor Stadyumu'nda düzenlenen mitinge Eskişehir Azeri Çevre, İnsani Yardım Vakfı ve diğer sivil toplum kuruluşlarının lider ve üyeleri katıldı. Gürcistan. 13 Ekim'de İtalya'nın Milano kentinde Ermeni işgal politikasına ve Azerbaycan'a verilen desteğe karşı bir yürüyüş düzenlendi (Бжесинский, 2019).

İsrail'in Petah Tikva kentinde Azerbaycanlılar, Ermeni silahlı kuvvetlerinin Azerbaycan'a yönelik saldırgan, terörist ve gaspçı politikalarına karşı protesto yürüyüşü düzenledi. 10.000'den fazla Azeri, Alman Azeri Birliği'nin girişimiyle Gence'ye yeni bir füze saldırısının ardından aralarında çocukların da bulunduğu çocukların askerler tarafından öldürülmesini ve sivil tesislerin Ermeni birlikleri tarafından tahrip edilmesini protesto etmek için 17 Ekim'de Berlin'de toplandı. 18 Ekim'de Azerbaycan'ın Bağımsızlık Günü şerefine ABD'nin Illinois kentindeki Şikago Belediye Başkanlığı binası önünde Azerbaycan bayrağı göndere çekilerek İstiklal Marşı çalındı. Aynı gün Kanada'nın Toronto kentinde çok sayıda insan toprak bütünlüğü için savaşı Azerbaycan'a destek için toplandı. Polonya'nın Wrocław kentindeki Azeri topluluğu 21 Ekim'de belediye binasının önünde bir gösteri düzenledi. Gösteri 26 Ekim'de Miami, Minneapolis, San Francisco ve ABD'nin Salt Lake City kentinde gerçekleşti (Бланк, 2018).

İsveç Azerbaycan Birliği, Stockholm'ün T-Central (Ahleas) merkezindeki Ermeni kenti Gence'de 26 Ekim'de düzenlenen terör saldırılarını protesto etti. Londra'da yaşayan Azeriler, 27 Ekim'de İngiltere Başbakanı Boris Johnson'ın konutu önünde gösteri yaptı. ABD'nin Teksas eyaletinin Houston kentinde yaşayan Azeriler, 29 Ekim'de

Houston belediye başkanlığı önünde toplanarak Ermeni ordusunun Barda ve Gence'ye ve diğer yerleşim yerlerine düzenlediği terör saldırılarını uluslararası kamuoyuna ihbar etti. İtalya'da yaşayan ve eğitim gören Azerbaycanlılar ve ülkedeki Türk toplumu temsilcileri, Ermeni ordusunun Gence ve Berda'daki terör saldırılarını yerel halka ifşa etmek için 30 Ekim'de Venedik'te bir gösteri düzenledi (Məmmədov, 2020).

2.6. İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI VE ERMENİ DİASPORASI

İkinci Karabağ Savaşı sırasında Ermeni diasporası beklendiği kadar aktif değildi. Ermeni diasporasının temsilcileri, farklı ülkelerdeki saldırganlıkları ile ayırt edildi. Los Angeles Ermeni cemaati, Washington, San Francisco, New York, Boston ve Amerika Birleşik Devletleri'nin çeşitli yerlerinde küçük mitinglerin yanı sıra 11 Ekim'de bu şehirde Türkiye Başkonsolosluğu önünde bir gösteri düzenledi (İnaç, 2020, s. 40).

Hatta trafikte mahsur kalanlar ile göstericiler arasında arbeye yaşandı. Bununla da yetinmeyen 300-400 Ermeni protestocu işe gidecek olan Türklere saldırdı ve onları yaraladı. UEFA İcra Komitesi, Azerbaycan ve Ermenistan'daki maçları yasakladı. Bu kararı Dağlık Karabağ'daki ölümcül çatışmalar nedeniyle aldı. Bu iki ülkedeki maçlar süresiz olarak yasaklandı. Durumu yakından takip eden UEFA'nın mevcut kararı, EURO 2020'nin bu yaz Bakü'de oynanacak son etabının maçlarının planlanmasıyla ilgili değil. Daha önce, kavrulmuş dünya taktiği vardı. İşgalci birlikler geri çekilmek zorunda kaldıklarında, her şeyi yok ettiler veya yağmaladılar, alamadıklarını ateşe verdiler. Bu, bu toprakların gerçek sahipleri olan yerel halk artık oraya yerleşmesin diye yapıldı. 1977'de, Cenevre Sözleşmesine Ek 1 No'lu Protokolün 54. Maddesi, bir savaş suçu olduğu düşünülerek, kavrulmuş toprak taktiğini yasakladı (Бланк, 2018).

21. yüzyılda Ermeniler, dünyanın gözünde ilkel bir topluma ait olan bu taktiği kullanmaktadır. Cumhurbaşkanı'nın dediği gibi, bu topraklardan vahşi bir kabile geçmiş gibi. Kurtarılan kasaba ve köylerin videoları yürek parçalayıcı. Vahşi düşman her şeyi mahvetti, her şey mahvoldu. Ağaçlar kesildi, ormanlar kesilip yakıldı, topraklar kullanılamaz hale geldi. Fuzouli, Zenguilan, Djabrail, Goubadli bize çölü hatırlatıyor. Ağdam bir hayalet şehirdir, atom bombası bile Hiroşima'yı bu kadar tahrip etmemiştir. Hepsi bu değil. Gence'ye iki kez balistik füzeler fırlatıldı. Ayrıca Erivan, Barda'ya karşı misket bombaları kullandı. Terter, Ağdam ve Goranboy'a atılan mermiler sayısızdır. Aralarında çocuk, kadın ve yaşlıların da bulunduğu yüze yakın sivil Ermeni faşizminin kurbanı oldu, binlerce ev, konut ve altyapı yıkıldı. Tüm dünyanın Ermeni faşizmini

görmesi önemlidir. Azerbaycan'da akredite olan diplomatik birliklerin temsilcileri kurtarılmış toprakları ziyaret ediyor, Ermeni barbarlığını kendi gözleriyle görüyorlar. Tüm imhalar kaydedilecek ve belgelendirilecek, ardından uluslararası mahkemeye sunulacak. Bu sefer Ermeni faşistleri muhtemelen adaletten kaçamayacaklardır (İnaç, 2020, s. 40).

Düşman, bu yıkımlardan sonra Azerbaycanlıların bir daha bu topraklara dönmeyeceğini düşündü. Yanıldılar. 30 yıldır Azerbaycan halkı evlerine dönmenin hayalini kuruyor, kalpleri Karabağ ile atıyor. Cumhurbaşkanı, Fuzouli ve Ağdam şehirlerini ziyareti sırasında Karabağ ile ilgili gelecek planlarını anlattı (Məmmədov, 2020). Bu zaman o, tüm kasaba ve köylerin bir master plana göre yeniden inşa edileceğini söyledi. Devlet, mültecilerin memleketlerine dönüşleri için mümkün olan her şeyi yapacaktır. Fuzuli'den Şuşa'ya yeni bir otoyol inşaatının yanı sıra Sugovuchan ve Talych köylerine giden tarihi yolların yeniden inşasına başlandı. İkinci Karabağ Savaşı bölgede yeni bir gerçeklik yarattı. Üzerinde kara bulutların art arda biriktiği güzel Karabağ'ımız geleceğe büyük bir umutla bakıyor. 27 yıl sonra tekrar Şuşa ve Ağdam camilerinde ezan, Karabağ topraklarında Karabağ chikestessi şarkısını duyuyoruz. 30 yıl sonra hayat oraya geri döner ve bu topraklarda yeni bir döngü başlar. Vatanseverlik Savaşı'nın sonuçları, güçler ilişkisini değiştirdi ve bölgede yeni bir gerçeklik yarattı. Şimdi yalnız değiliz. Dost ülke Türkiye zaten bizimle ve müzakere masasında. Bu zaman Türk askeri Karabağ'daki ateşkesi izleyecek. Ankara'dan mesajlar gelmeye devam ediyor: Azerbaycan'ın yanında olmaya devam edeceğiz. Bu siyasi ve manevi destek, gücümüzü ikiye katlayacak ve Ermenilerin koruyucularını müdahale etmemeye zorlayacaktır. Azerbaycan ve Türkiye Cumhurbaşkanı arasındaki dostluk ilişkileri, iki ülkenin bayraklarının yan yana dalgalanması dostlarımızı sevindiriyor ve düşmanlarımızı endişelendiriyor. Yaklaşık 30 yıl süren statüko artık yok. Bu konu gündemde bile değil. Öte yandan Karabağ'ın yıkılan kasaba ve köylerinin yeniden imar projeleri başlatıldı. Dünyanın dört bir yanındaki birçok çatışmaya ve savaşların gidişatına bakarsak, buna son verenin güçlü taraf olduğunu görebiliriz.

Azerbaycan halkının Karabağ'ı geri almak için verdiği 44 günlük olan Vatanseverlik Savaşı bunun müthiş bir örneğidir. Son 17 yılda gücümüzü topladık ve düşmanın kafasını demir yumrukla ezdik. 44 günde 30 yıldır süren işgale ve haksızlığa son verdik (Erdoğan ile Aliyev görüştü, 2022).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
44 GÜNLÜK SAVAŞIN AZERBAYCAN VE TÜRKİYE İLİŞKİLERİ İÇİN
ÖNEMİ

3.1. ŞUŞA DEKLARASYONU TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE YENİ BOYUT

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın işgal altındaki Ermenistan'dan kurtarılan Şuşa'yı ziyareti, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olarak Azerbaycan'ın bağımsızlığı, sınır ve toprak bütünlüğüne olan güçlü desteğini ve bağlılığını ifade eder. Dost ulusları yeni bir düzeye taşımak. Anlaşma, iki dost ülke arasında askeri, savunma sanayi teknolojisi, enerji, ulaşım, ekonomik ve insani ilişkilere kadar birçok alanda gelecekteki ilişkiler için bir yol haritası sunuyor. Diplomatik ilişkilerde akdi ilişkiler beyannamelerinin imzalanması önemlidir (Erdoğan ile Aliyev görüştü, 2022).

Kars Antlaşması'nın 100. yıl dönümüne ilişkin beyannamenin imzalanması ve Kars Antlaşması'nın anlatılması da oldukça önemlidir. 1921'de imzalanan Kars Antlaşması'na kıyasla Şuşa Deklarasyonu, Azerbaycan'ın Türkiye ile ilişkilerinin kilit antlaşmalarından biridir (Erdoğan ile Aliyev görüştü, 2022).

Bildiriyi önemli kılan bir diğer nokta da Türkiye-Azerbaycan ilişkileri ile Türk dünyası ve Azerbaycan için önemli olan Şuşa şehrinde imzalanmış olmasıdır. Şuşa stratejik olarak kritik ve onu kontrol eden Karabağ'ın kontrolünü ele geçiriyor (Бланк, 2018).

Bildirgenin önsözünde, iki lider arasındaki görüşmede Azerbaycan'ın ve bir bütün olarak Türk dünyasının kadim kültür beşiği Şuşa kentindeki olayın tarihi önemi ve Türkiye'nin büyükelçilik açma kararı vurgulandı. Şuşa'da olması da bu bölgenin Ankara için ne kadar önemli olduğunu açıkça göstermektedir. Bu bildirinin önemini anlamak için Cumhurbaşkanı İlham Aliyev adındaki koalisyon kelimesine dikkat çekti. Uluslararası ilişkilerde antlaşma, savaş durumunda iki veya daha fazla ülke tarafından imzalanan resmi bir güvenlik anlaşmasıdır (Əliyev, 2021).

Bu tür anlaşmalar, doğası gereği savunma amaçlıdır ve taraflardan birinin üçüncü bir devlet veya koalisyon tarafından saldırıya uğraması durumunda, imzalayanlara sorumluluk yükler. Bir ülke veya üçüncü ülkeler, taraflardan birinin görüşüne göre, onun bağımsızlığını, egemenliğini, toprak bütünlüğünü, uluslararası kabul görmüş sınırlarının savunmasını veya güvenliğini tehdit ettiğinde veya işgal ettiğinde, taraflar müştereken müzakere etmeli ve amaçlara ve amaçlara bağlı kalmalıdır. Bu tür tehdit veya saldırıları önlemek için hükümlerin esasları. Birleşmiş Milletler Şartı uyarınca uygun düzenlemeleri yapacak ve gerekli yardımı sağlayacaklardır. Bu desteğin

kapsamı ve şekli acil durum müzakereleri ile belirlenecek, eylemleri koordine etmek için güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak ve Ordunun yeteneklerini ve diğerinin çalışacağı görev kuvvetlerinin başarılı operasyonlarını sağlamak için belirlenecek (Велиев, 2013).

Cumhurbaşkanı Aliyev, 44 günlük İç Savaş sırasında Türkiye'nin desteği olmasaydı, müdahale etmek isteyen çok kişi olurdu diyerek bu bildirinin önemini vurguladı. Böylece Şuşa Deklarasyonu her iki ülkeyi de askeri iş birliğine bağlıyor (Məmmədov, 2020). Öte yandan Şuşa Bildirgesi hükümlerinde bu antlaşmanın savunma amaçlı olduğu ve hedef olmadığı ifade edilmektedir. Taraflar, iki ülke arasındaki ve çıkarları doğrultusundaki askeri ve siyasi iş birliğinin üçüncü ülkelerle bağdaşmadığını savunuyor. Taraflar, ulusal çıkarları ilgilendiren bölgesel ve küresel sorunları tartışmak üzere güvenlik konseyleri düzeyinde ortak toplantılar düzenlemeyi kabul ettiler; ilişkileri bir sonraki seviyeye taşımak anlamına gelir. Yani, yüksek Askeri Şura'da özellikle bölgesel ve küresel düzeyde bölgesel ve küresel öneme sahip konular 2007 yılından bu yana tartışılmakta ve bu kurullara bakan yardımcılar başkanlık etmektedir. Bu, şimdi kilit ülkelerin başkanlık ettiği ortak güvenlik konseyi toplantılarına yükseltildi. İkili ilişkilerde en dikkat çeken konulardan biri de savunma sanayi teknolojisinde artan iş birliği. Bu kapsamda Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azerbaycan ile teknoloji paylaşımı ve Azerbaycan'da ortak üretim için bir fabrika kurulacağını söyledi. Öte yandan, bu proje tamamlanırsa Azerbaycan askeri teknoloji ithalatçısından bir üretim merkezine dönüşecektir. Cumhurbaşkanı Aliyev'in Azerbaycan'ın Türk ordusunun minyatür bir modelini yapacağına dair açıklaması, beyannameyi imzaladığı sırada resmen geldi. Taraflar, iki dost ülkenin silahlı kuvvetlerini zamanın gereklerine göre yeniden düzenlemek ve çağdaşlaştırmak için ortak çabalara devam etme kararı aldılar. Ayrıca diğer dost ülkelerle ortak tatbikatlar düzenlemeye karar vererek askeri iş birliğine yeni bir boyut kazandırdılar (Memmedov, 2020).

Ulaştırma koridorları, iki ülkenin bölgedeki iş birliği gündeminde sürdürdüğü kilit konulardan biridir. İkili iş birliği sonucunda inşaatı tamamlanan Bakü-Tiflis-Kars projesinin tamamlanması, bölgede yeni iş birliklerinin önünü açtı. Türk Konseyi tarafından desteklenen Orta Asya-Azerbaycan-Türkiye Merkez Koridoru da Şuşa Deklarasyonu'na dahil edildi. Ayrıca İkinci Karabağ Savaşı'ndan sonra iki dost devlet arasında alternatif bir fırsat doğdu. Azerbaycan ile Türkiye'yi birbirine bağlayan Zengizur Koridoru'nun önemi vurgulanarak, bu projelerin çok uzun vadeli olduğu gösterildi. Ekonomik cephede, taraflar 1 Mart'tan itibaren tercihli ticaret anlaşmasını hayata geçiren

duyuru ile daha serbest ticaret yolunda adım atıyor. 1 Nisan'dan itibaren taraflar arasında nüfus cüzdanlı vatandaşların hareketi başladı. Bu duyuru ile vatandaşların kendi ülkelerinde yaşama biçimini basitleştirmeye karar verdiler (Məmmədov, 2020).

3.2. SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE BAŞKA BİR JEOPOLİTİK GERÇEKLIK

Türk Konseyi'nin ve trenlerin kurucu üyeleri Azerbaycan ve Türkiye, ittifak beyanlarında Türk dünyası ile iş birliğinin önemini vurgulama ihtiyacı hissetmişlerdir. Bölgedeki diğer kurumlar ve uluslararası forumların üzerinde Türk Konseyi'ne yapılan vurgu, Konsey'in iki ülkenin bölgesel gündemleri için önemini ortaya koymaktadır (Keskin, 2022).

Azerbaycan ve Türkiye, İkinci Karabağ Savaşı'ndan sonra yeni bir jeopolitik gerçeklik yaratmayı başardılar. Bu jeopolitik gerçekliği yeni dayanışma fikirleriyle geleceğe taşımak istiyorlar. Her iki ülkenin de bölgedeki enerji ve ulaşım projelerinin jeopolitik dengeleri lehlerine kaydıracağı düşünüldüğünde, bu alanda deneyim sahibidirler. Silahlı çatışma ve bölgesel çatışmadan kaçınan her iki ülke de bölgesel güç değerlendirmelerinde iş birliği ve operasyonel olarak ilgili analizlerin ön plana çıktığını varsaymaktadır. Bölgesel iş birliği aynı zamanda bölgesel istikrara, ekonomik büyümeye ve refaha da hizmet eder; Kazan-kazan durumu yaratır. Bu nedenle anlaşma bildirgesinde yerel iş birliği önerileri de yapılmıştır (Əliyev, 2021).

Taraflar, Türkiye'nin Türk-Rus Birliği'nin Azerbaycan'ın kurtarılmış topraklarındaki faaliyetlerine desteğinin bölgede barış, istikrar ve refahın sağlanmasında önemli bir rol oynadığını vurgulayarak, bu konuda Rusya ile iş birliğinin önemini hatırlattı. Müttefikler için bölgesel iş birliğinin önemi hem liderlerin açıklamalarında hem de bildirge metninde görülüyor. Bu anlamda Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye ve Azerbaycan'ın ortak önerisi olan altı bölümden oluşan bölgesel iş birliği platformunu tanıttı ve hatta Ermenistan'da iyi bir şey olursa diplomatik ilişkilerin kurulması ve sınırların açılması konusunda olumlu bir mesaj verdi. Aslında, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ilişkimizin geleceği için bir yol haritası olarak nitelendirdiği deklarasyon, her iki ülkenin de faaliyetlerini özellikle kendi kanalları ve bir araya gelme yeteneği üzerinden sürdürme girişimidir (Велиев, 2013).

Suşa Deklarasyonuna kadar taraflar arasında imzalanan beyannameleri incelersek, belirtilen hedeflere ulaşıldığı sonucuna varabiliriz. Bu anlamda Şuşa

Deklarasyonu'nun hedeflerine zamanla ulaşılacağı varsayılabilir. Müttefikler, bölgesel iş birliğine hazır olduklarını açıkça belirttiler, ancak aynı zamanda tehditlerin yanıtsız kalmasına da izin vermeyecekler. Bu anlamda bölgesel verimliliği artırmak için ortak eylem ilan ettiler (Əliyev 2021).

3.3. EBEDİ AZERBAYCAN-TÜRK DOSTLUĞUNUN SAVAŞTAN SONRAKİ HALİ

Tarih boyunca Türkiye ile Azerbaycan arasında sarsılmaz dostluk ve dostluk ilişkileri olmuştur. Her iki millet de iyi ve zor zamanlarda birlik olmuş, birbirlerinin sevinçlerini ve kederlerini paylaşmışlardır. Devletlerimiz ve halklarımız her zaman yerli ilişkilerini dile getirmişlerdir (Keskin, 2022).

Devletlerimiz ve halklarımız arasında bunun gibi sayısız destek noktası vardır ve bunları saymakla bitmez. 15 Haziran'da Şuşa'da imzalanan Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Arasındaki Müttefik İlişkiler Şuşa Deklarasyonu, iki devlet ve halkları arasındaki birlik, akrabalık, dostluğun bir başka tezahürüydü. Önemli bir tarihi belgeyi tartışmadan önce, imzalanmasına yol açan gururlu tarihe bakmakta fayda var. Bilindiği gibi 2020 yılında Azerbaycan tarihine altın harflerle yazılan bilge lider, azimli komutan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in önderliğinde savaşan halkımız ve cesur ordumuz düşmana karşı parlak bir zafer kazandı. Bu zaferin sonucunda, yaklaşık otuz yıldır işgal altında bulunan ata topraklarımız, askeri ve siyasi-diplomatik olarak özgürleştirilmiş ve ülkemizin toprak bütünlüğü yeniden tesis edilmiştir (Aslanli, 2020).

Başarılı dış politika ve büyük çalışmanın bir sonucu olarak, tüm dünya Ermenistan'ın uzun süredir Azerbaycan topraklarının yüzde 20'sini, uluslararası kabul görmüş tarihi toprakları Dağlık Karabağ ve 7 çevre bölgesini işgal ettiğini biliyordu. Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarının derhal, koşulsuz ve eksiksiz olarak geri verilmesini sağlayan dört BM Güvenlik Konseyi kararı 822, 853, 874 ve 884'ün 1993 yılında kabul edilmesine rağmen, bu kararlar uygulanmadı ve ilgili uluslararası kuruluşlar tarafından uygulanmadı. Ermenistan da yıllardır mevcut durumu, kararları görmezden gelmek, çatışmayı daha uzun süre dondurmaya çalışmak ve AGİT Minsk Grubu eş başkanları da dahil olmak üzere uluslararası toplumun statükoyu reddetme çağrılarını görmezden gelmek için kullanıyor. Diplomatik başarılarla rağmen devam eden süreçler, uluslararası kuruluşlar tarafından Ermeni-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununa ilişkin alınan karar ve kararların uygulanmaması, uluslararası hukukun bu konuda işlemediği

sonucunu doğurmuştur. Azerbaycan Cumhurbaşkanının açıklamasına göre, Silahlı Kuvvetlerimizin askerleri, çavuşları, teğmenleri, subayları ve generalleri de dahil olmak üzere her Azerbaycanlı, tarihi topraklarımızı düşmanlardan kurtarmak için Başkomutanımızın emrini beklemekte ve olmuştur (Erdoğan ve Aliyev 'Şuşa Beyannamesi'ne imza attı, 2021).

Bilge liderimiz, tüm bunları göz önünde bulundurarak, çatışmayı çözmek için her iki yönde de güvenle çalışmış, uluslararası destek ve yasal çerçeve oluşturmuş, cesur bir Silahlı Kuvvetler oluşturmuştur. Milli lider Haydar Aliyev'in ordusunu çağın gereklerine uygun olarak inşa etme stratejisini uygulayan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in inisiyatifi ve önderliğinde uygulanan radikal reformlar ve kapsamlı önlemler sonucunda, Silahlı Kuvvetlerimizin maddi ve teknik altyapısı. Kuvvetler güçlendirildi, askerlerin teorik ve mesleki bilgileri, ahlaki ve psikolojik eğitimleri artırıldı, modern gereksinimleri tam olarak karşılayan ve her türlü savaş görevini en üst düzeyde yerine getirebilecek Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri oluşturuldu. Global Firepower askeri-analitik organizasyonunun dünya ordularının gücü üzerine hazırladığı 2021 raporunda, Gürcistan ordusunun 138 ülkenin ordusu arasında 92. sırada, Ermeni ordusunun 100. sırada ve ordumuzun 64. sırada yer alması tesadüf değil. Böylece Azerbaycan Ordusu önceki yıllarda olduğu gibi Güney Kafkasya'nın en güçlü ordusu olma reytingini korumuştur. Yukarıda belirtilenler, askeri başarımıza ve bunun sonucunda Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin bu yıl Nisan 2016, Mayıs 2018 ve Temmuz aylarındaki muharebelerdeki kuvvetine, kuvvetine ve yüksek muharebe hazırlığına katkıda bulunmuştur. 27 Eylül'den itibaren düşman askerlerimiz profesyonelliklerini ve kahramanlıklarını sergileyerek halkımıza art arda zaferler ve nihayet büyük bir zafer sevinci verdi. 27 Eylül sabahı Ermeni Silahlı Kuvvetleri büyük çaplı bir provokasyon başlatarak, Azerbaycan Ordusu'nun cephedeki mevzilerine ve yerleşim yerlerine büyük kalibreli silahlar, havan ve çeşitli kalibre toplar ile yoğun bir şekilde ateş açtı. Böylece İkinci Karabağ başladı. En küçüğünden en büyüğüne kadar herkes Vatanseverlik Savaşı'nın zaferi için çalıştı ve bir yumruk gibi birleşti. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Birlikte güçlüyüz! Sloganı farklı dillerde ezberleyerek halkı lideri etrafında daha sıkı bir şekilde birleştirdi, yurttaşlarda savaşma azmi ve askerlerimiz arasında büyük bir coşku yarattı (Велиев, 2013).

Vatan Savaşında bilge ve kararlı Başkomutan liderliğindeki güçlü Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri askerlerinin cesareti sayesinde, askeri tarihimizin kahramanca bir tarihçesini yaratmayı başardı. Köylerimizin, yerleşim yerlerimizin, yerleşim yerlerimizin

ve şehirlerimizin daha ilk günlerden düşmana ezici darbeler vuran kahraman oğulları tarafından işgalinden kurtarılması, Ermenistan'a barış getirmiş ve Ermeniler tarafından kapitülasyon anlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Belgeye göre Ağdam, Kelbecer ve Laçın ilçeleri sırasıyla 20, 25 ve 25 Kasım'da Azerbaycan'a devredildi. Böylece adalet mücadelemiz askeri ve siyasi-diplomatik zaferimizle sona erdi ve adalet yeniden tesis edildi. Askeri ve siyasi-diplomatik zaferimiz, Başkomutanımızın kapsamlı politikası ve sarsılmaz kararlılığı, devletimizin gücü, Silahlı Kuvvetlerimizin gücü, askerlerimizin kahramanlığı ve Türk halkının mücadelesi sonucunda elde edilmiştir. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev şunları söyledi: ...hiçbir yabancı güç Azerbaycan halkının ve devletinin iradesini kıramaz ve onun zaferine gölge düşüremez. İşgal altındaki toprakların kurtarılması ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün yeniden sağlanması, ülkemizin hem bölgede hem de dünyadaki konumunu önemli ölçüde güçlendirmiş, Güney Kafkasya'da tamamen yeni gerçeklikler yaratmıştır. Bu arada gururla belirtmek gerekir ki 44 gün boyunca askeri savcılık da dahil olmak üzere savcılık çalışanlarının hem sahada hem de ilgili alanlarda görevini layıkıyla yerine getirmesi gurur vericidir. Başsavcı Kamran Aliyev ve Askeri Savcı Khanlar Valiyev'in savaş öncesi cepheye başarılı ortak ziyaretlerinin yanı sıra cephede görev yapan askerler ve birliklerle görüşmelerinin önemi vurgulanmalıdır (Erdoğan ve Aliyev 'Şuşa Beyannamesi'ne imza attı, 2021).

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin en üst düzeyde olduğunu tüm dünya biliyor. Savaş sırasında herkes buna ikna oldu. Dost Türkiye, kırk dört günlük gururlu tarihinin ilk günlerinden itibaren Azerbaycan'a siyasi ve manevi destek vermiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Azerbaycan'ın bu savaşta yalnız olmadığını, Türkiye'nin her zaman devletimizin ve halkımızın yanında olduğunu açık ve net bir şekilde ifade etti. Bu, elbette, gücümüzü güçlendirerek elde ettiğimiz büyük tarihi zaferde önemli bir rol oynadı. 10 Aralık'ta Bakü'nün en büyük meydanı olan Özgürlük Meydanı'nda Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın katılımıyla büyük Zafer Geçit Töreni düzenlendi. Unutulmamalıdır ki, Recep Tayyip Erdoğan'ın Bakü'nün Özgürlük Meydanı'ndaki Zafer Geçit Töreni'nde Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile omuz omuza durması ülkelerimizin birliğini ve halklarımızın dostluğunu bir kez daha dünyaya göstermiştir. Düşmanın ele geçirdiği silah ve teçhizatın yanı sıra, Devlet Başkanımızın 2018 yılındaki geçit töreninde de belirttiği gibi, Zafer Geçit Töreninde kurtarılan topraklarda çekilen devlet

bayraklarımız da sergilendi. Herkes bu meydanda daha önce birkaç muhteşem geçit töreni yapıldığını biliyor. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Bakü'nün kurtuluşunun 100. yıldönümü münasebetiyle 15 Eylül 2018 tarihinde düzenlenen geçit törenine katıldı. Ancak Zafer Geçit Töreni öncekilerden farkı, o gün düşman ordusunu meydandan sökerek toprak bütünlüğümüzü sağlayan Zafer Ordusu askerlerinin zafer ruhuyla yürümeleriydi (Улкую, Ирфан, 2000).

Her birimizi son derece gururlandıran ve hala onun izlenimlerinin etkisinde olan bu yürüyüş, bağımsız Azerbaycan'ın ilk Zafer Yürüyüşü oldu. Aynı zamanda Türkiye ile Azerbaycan'ın ebedi dostluğunun bir başka tezahürü olan bu askerî geçit töreni, Azerbaycan'ı sevmeyen Ermeni yanlısı devletler için de ciddi bir siyasi ipucuydu. Unutulmamalıdır ki Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum petrol ve doğalgaz boru hatları, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu, TANAP ve TAP Büyük Vatanseverlik Savaşı gibi büyük ekonomik projelerin hayata geçirilmesini görmedi. İki dost devletin birliği ve ittifakı tarih boyunca her zaman ve her konuda hissedilmiş ve her iki ülke de her zaman ahlaki, siyasi ve diğer açılardan birbirlerine destek olmuşlardır (Keskin, 2022).

Bugün Türkiye'nin dünyada çok aktif ve önemli bir pozitif rol oynadığı ve günden güne güçlendiği bir sır değil. Bölgede yaşanan süreçlerde de Türkiye'nin etkisi artıyor. Bu tabii ki bizi çok mutlu ediyor. Çünkü Türkiye ne kadar güçlüyse Azerbaycan da o kadar güçlü olacaktır. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler çok yönlü ve geniştir. Elbette bu ilişkiler çok güçlü tarihi ve kültürel köklere dayanmaktadır. Halklarımız arasındaki akrabalık, dostluk ve kardeşlik duyguları bu bağları daha da güçlendirmektedir. Aynı zamanda ulaştırma, enerji, kültür ve insani alanlarda birlikte hayata geçirdiğimiz projeler ve birlikte attığımız adımlar bizi birbirimize daha da yakınlaştırıyor. Unutulmamalıdır ki, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki yakın ilişkiler sadece halklarımız ve ülkelerimiz için değil, bölge ve dünya için de önemlidir. Türkiye-Azerbaycan ilişkileri de bölgesel iş birliğinin temel koşuludur. Şu anda ülkelerimizin Kafkasya bölgesinde istikrar ve güvenliği güçlendirmek, tüm ekonomik ve ulaşım bağlantılarını yeniden kurmak, bölge ülkeleri arasındaki ilişkileri normalleştirmek ve uzun vadeli barışı sağlamak için ortak çabalarla sembolize ediliyor. Bu arada Karabağ'daki Türk-Rus ortak merkezinin faaliyeti bölgede barışı tesis etmek için etkili bir mekanizma olarak dikkat çekiyor (Улкую, Ирфан, 2000).

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin artık doruk noktasına ulaştığını memnuniyetle ve gururla belirtmek gerekir. Devletimiz ve halkımız, Türkiye'nin otuz yıllık işgalin sona ermesinde ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün yeniden sağlanmasında verdiği manevi ve siyasi desteği asla unutmayacaktır. Ortak ata, dil, din, kültür ve daha birçok tarihi bağa sahip olmak, ülkelerimizi birbirine yakınlaştırır, halkımızın sevinç ve keder zamanlarında her zaman yan yana durmasını sağlar. Azerbaycan ve Türkiye savcılıklarının her zaman yakın ticari ilişkiler ve samimi ilişkiler sürdürdüğünü belirtmek gerekir. Azerbaycan Cumhuriyeti Başsavcısı Kamran Aliyev başkanlığındaki heyet, Türkiye Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi Başsavcısı Beker Şahin'in davetlisi olarak bu yılın şubat ayında Ankara'ya ve mayıs ayında Bakü'ye resmi ziyaretlerde bulundu (Erdoğan ve Aliyev 'Şuşa Beyannamesi'ne imza attı, 2021).

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, yakınlık, birlik ve beraberliğin yeni bir altın çağı olan 15 Haziran- Ulusal Bağımsızlık Günü'nde Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Arasındaki Müttefik İlişkiler Şuşa Bildirgesi'ni imzaladılar. İlişki ve dostluk başlamıştır. Bu önemli tarihi belgenin, bölgesel ve uluslararası stratejik konulardaki faaliyetleri koordine etmenin ve hem dost devletlerin ortak çıkarlarını hem de ülkelerimizin bölgesel ve küresel rolünü ve ağırlığını koruma fırsatlarını pekiştirmenin mantıklı bir sonucu olduğuna inanıyoruz. Şuşa Deklarasyonu'nun amacı, bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğü, uluslararası kabul görmüş sınırların dokunulmazlığı, devletlerin iç işlerine karışmama ve iki ülke arasında hukuka aykırılık ilkelerini korumaktır. İttifak ilişkilerinin kurulması için siyasi ve hukuki mekanizmayı tanımlamak. Bağımsız bir dış politika izlemek, ulusal çıkarları korumak ve sağlamak için çok önemlidir. Türkiye ve Azerbaycan, karşılıklı çıkarları ilgilendiren uluslararası konularda dayanışma ve iş birliğini ifade etmelerinin yanı sıra uluslararası ve bölgesel kuruluşlar ile Birleşmiş Milletler, AGİT ve Avrupa çerçevesinde ikili iş birliğini derinleştirdiler (Erdoğan ve Aliyev 'Şuşa Beyannamesi'ne imza attı, 2021).

Belge aynı zamanda ortak ulusal çıkarlar göz önünde bulundurularak siyasi, askeri ve güvenlik sektörlerinde koordineli ortak faaliyetlerin teşvik edilmesine özel önem vermektedir. Üçüncü bir Devlet veya Devletler tarafından uluslararası kabul görmüş sınırların bağımsızlığına, egemenliğine, toprak bütünlüğüne, dokunulmazlığına veya güvenliğine yönelik bir tehdit veya saldırı olması durumunda, Birleşmiş Milletler

Şartı'nın amaç ve ilkelerine uygun olarak ortak istişareler yürütülecektir (Улкую, Ирфан, 2000).

Girişim, girişimin uygulanmasını, BM Şartı'nın gerektirdiği şekilde karşılıklı yardım sağlanmasını ve silahlı kuvvetlerin kuvvet ve komuta yapılarının koordineli faaliyetlerinin düzenlenmesini öngörmektedir. Şuşa Deklarasyonu'nda, dost ülkelerin silahlı kuvvetlerinin çağdaş gereksinimlere uygun olarak yeniden yapılandırılması ve çağdaşlaştırılması için ortak çabalar, savunma yeteneklerini ve askeri güvenliği güçlendirecek önlemlerin uygulanması, iki ülkenin ortak silahlı kuvvetlerine dayalıdır. Kapasite oluşturmak için ortak çabalara vurgu yapılır. İş birliği bu amaçla, yetkili yapı ve kurumların ilgili faaliyetlerinin sağlanmasına önem verilmektedir. Ayrıca, iki ülkenin Güvenlik Konseylerinin ulusal güvenlik konularında düzenli ortak toplantıları düzenlemeyi ve ulusal çıkarları etkileyen bölgesel ve uluslararası güvenlik konularını tartışmayı da içeriyor. Önemli tarihi belgede, Azerbaycan ve Türk halkları arasındaki iş birliğinin daha da geliştirilmesi, ortak sorunlar üzerinde ortak eylemler, ulusal çıkarların korunmasına ilişkin tarihi gerçeği uluslararası topluma iletmek için göçmenlerin faaliyetlerinin karşılıklı olarak desteklenmesi lazım (Улкую, Ирфан, 2000).

Görüldüğü gibi bu önemli tarihi belge, bölgenin istikrarı, barışı, refahı ve diğer çıkarları da dahil olmak üzere hem devletlerin hem de halkların ulusal çıkarları, uluslararası toplum için çok önemli konularda hükümler içermektedir. Bu, iki dost ülkenin başarısı kadar küresel ve bölgesel barışa, refaha, kalkınmaya da katkı sağlayacaktır (Keskin, 2022).

Türk-Azerbaycan birlik ve dostluğunun bugün de başarıyla devam etmesi, halklarımız arasındaki saf, samimi ve yerli ilişkilerin derinleşerek yeni bir aşamaya girmesi gurur ve memnuniyet vericidir. Bütün bunlar gösteriyor ki, Azerbaycan ve Türkiye'nin ebedî ve ebedî birlik, dostluk ve dostluğu sarsılmaz ve sarsılmaz olacaktır. İstikrar ve güvenliğin önündeki en önemli engel olan işgalin sona ermesiyle birlikte yeni fırsatlar ortaya çıktı. Azerbaycan ile birlikte üçlü ve dörtlü mekanizmalarımızla bölgesel meselelerde olumlu sonuçlar elde ettik. Sayın Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in şu sıralar gündemde olan bölgesel iş birliğinin tesisine özel önem vermesi durumunda, bu gelişme bölge ekonomisinin canlanmasına ve toplumsal refaha olumlu yansıyacaktır. Ermenistan bugüne kadar bölgesel iş birliğinin dışında kalarak en büyük kaybı yaşadı. Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya Federasyonu arasında 11 Ocak 2021'de imzalanan Üçlü Bildiri de öngörüldüğü üzere bölgede ulaşım

hatlarının açılmasını ve ekonomik aktivitenin hızlandırılmasını diliyor ve destekliyoruz. Türk Hava Yolları ve Azerbaycan Hava Yolları'nın Ermenistan üzerinden yaptığı uçuşlar normalleşmeye yönelik olumlu adımlardır (Erdoğan ve Aliyev 'Şuşa Beyannamesi'ne imza attı, 2021).

Sayın Cumhurbaşkanı, Ermenistan'ın samimi ve yapıcı adımlar atması halinde ilişkilerimizi dikkatli ve kademeli olarak normalleştirebileceğimizi vurguladı. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in akli başında ve hoşgörülü mesajları da memnuniyetle karşılanmalı ve takdir edilmelidir. Azerbaycan'ın Ermenistan ile kapsamlı bir barış anlaşması imzalama önerisini de destekliyoruz. Tabii ki normalleşme sürecini Azerbaycan ile sürdüreceğiz. Ermenistan'ın işgal sırasında döşediği mayınların bölge güvenliğine yönelik en önemli tehditlerden biri olduğunu her platformda dile getirmeye devam edeceğiz. Türkiye, mayın temizleme sürecinde hem uzman hem de tedarik desteği sağlayarak aktif bir rol oynuyor. Mayın nedeniyle siviller arasında can kayıpları olduğunu, bazı dostlarımızın yaralandığını üzülenek öğreniyoruz. Geçtiğimiz dönemde Azerbaycan'a sunulan mayın haritalarının doğruluğunun yüzde 25 seviyesinde olması sorunun çözülmesini zorlaştırıyor (Erdoğan ve Aliyev 'Şuşa Beyannamesi'ne imza attı, 2021).

Ermenistan'ın eksiksiz ve doğru mayın haritaları sunması hem samimiyetinin bir göstergesi hem de bölgede güven inşası ve kayıpların önlenmesi açısından önemli bir adım olacaktır. Azerbaycan'ın kültür başkenti Şuşa'da 15 Haziran'da cumhurbaşkanlarımız tarafından imzalanan Deklarasyon ile ittifakımızın temellerini güçlendirmek için tarihi bir adım atıldı. Şuşa Deklarasyonu, ülkelerimizin çıkarlarına uygun her alanda bizim için yeni görevler tanımlıyor. Her düzeyde siyasi diyalogun sürdürülmesinin ve üst düzey karşılıklı ziyaretlerin önemini vurgular. Aynı zamanda Türkiye ile Azerbaycan arasında 1 Nisan'dan itibaren kimlik kartı ziyaretlerinin başlaması yakın ilişkilerimizi daha da artıracaktır. Siyasi ilişkilerimizin yanı sıra 1 Mart 2021'de yürürlüğe giren kolaylaştırılmış ticaret anlaşmasını ekonomik bağlarımızı güçlendirmede önemli bir adım olarak görüyoruz (Erdoğan ve Aliyev 'Şuşa Beyannamesi'ne imza attı, 2021).

SONUÇ

Şüphesiz Azerbaycan'ın tarihi zaferini sağlayan önemli etkenlerden biri de dost Türkiye Cumhuriyeti'nin ülkemize olan kararlı, sarsılmaz ve güçlü manevi ve siyasi desteğidir.

Dünyada eşi benzeri olmayan, eşsiz bir iş birliği, yakın dostluk ve dostluk örneği olan Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin sürdürülebilir gelişmesinde her iki ülkenin iktidar partilerinin müstesna bir rolü olması dikkat çekicidir. Taraflarımız arasındaki temaslar yoğunudur ve niteliksel olarak yeni bir aşamaya girmiştir. Devlet başkanlarının dostluk ilişkileri örneğini takiben, Yeni Azerbaycan Partisi ve Adalet ve Kalkınma Partisi, ilişkilerimizi daha da güçlendirmek ve geliştirmek için önemli çabalar ve girişimlerde bulunmaktadır.

Tarihte ilk kez, iki taraf arasında İş birliği Protokolü'nün imzalanmasından sonra, karşılıklı ilişkilerin ve gelecekteki iş birliğinin yeni yönleri belirlendi ve ortak hedeflerimize ulaşmak için kararlı bir şekilde çalışmaya devam ediyoruz. Karabağ Zaferi'nden sonraki gerçekler, Azerbaycan, Türkiye ve bölgedeki tüm halklar ve devletler için iyi umutlar vaat ediyor.

Azerbaycan ve Türkiye'nin ortak ulusal çıkarlar temelinde hareket etmeye, güçlü dayanışma ve güçlü siyasi irade sergilemeye devam edeceklerini söyleyebiliriz. İktidardaki siyasi partiler de bu doğrultuda sorumluluklarını yerine getireceklerdir.

Karabağ'ın işgali ve o zamandan bu yana yaşananlar, uluslararası toplumun önyargısını, uluslararası sistemin dünyadaki krizleri ve gerilimleri çözme konusundaki yetersizliğini ve yetersizliğini açıkça ortaya koydu. Konuyu detaylı olarak hepimiz biliyoruz.

Ne yazık ki, 30 yıllık Ermeni işgali sırasında, toprak bütünlüğünden, bağımsızlığından, demokrasisinden ve halkların iradesinden söz edenlerin, işgallerini savunduklarına ve uluslararası toplum nezdinde Azerbaycan'ın haklarını gasp etmeye çalıştıklarına tanık olduk.

Aynı şekilde Birleşmiş Milletler başta olmak üzere barıştan sorumlu kurumların da bu dönemde Karabağ'ı işgal etme konusunda çaresiz, belki isteksiz davrandığını uluslararası toplumda gördük. AGİT Minsk Grubu'nun yetersizliğini ve barışı desteklemekteki başarısızlığını hepimiz biliyoruz.

Sonuç olarak Karabağ meselesi bize ve tüm dünyaya uluslararası toplumun ikiye bölünmüş, çifte standartlı olduğunu, uluslararası sistemin harcama konusunda güçsüz ve kayıtsız olduğunu öğretmiştir. Bize bir laboratuvar gibi öğretildi. Sadece Azerbaycan ve Türkiye'ye değil, tüm dünyaya gösterdiler.

Azerbaycan askerlerinin cesareti, liderliğin gücü ve Türkiye'nin sağladığı destek son derece önemliydi. Ancak destekler arasında özellikle Türk milli savunma sanayisinin son yıllarda elde ettiği başarı ve Azerbaycan'ın insansız hava araçlarının kullanımındaki büyük çaba ve başarıları Karabağ Zaferi'nin elde edilmesinde kilit rol oynamıştır.

Türkiye geçmişte olduğu gibi ABD'den kredi almak için yıllarca beklemek zorunda olsaydı, bugün Türkiye'nin insansız hava araçları olmazdı. Belki de Azerbaycan'ın savaşta etkin olarak kullandığı insansız hava araçları, hafife alınacak bir güç olarak elimizde olmayacaktı. Bundan sonraki aşamada, başta yüksek teknoloji kullanmak olmak üzere savunma sanayinin her alanında daha güçlü olmanın ve her iki ülkenin savunma sanayisini güçlendirecek adımlar atmanın çok önemli olduğunu bir kez daha vurgulamak istiyorum.

Hayatını kaybeden PUA'ların öncüsü, projenin mimarı 30 yaşındaki arkadaşımız Özdemir Bayraktar'yı saygıyla anıyoruz. Uluslararası sistemin bazı unsurlarının PUA'ların gelişimini özverili bir şekilde engellemeye yönelik tüm zorluklara ve çabalarına rağmen, ulusal yeteneklerimiz genç yetişkinlerle birlikte geliştirilmiştir.

Bu dönemde beşinci önemli dersimiz, savaş alanında güçlü olmak, her fırsata sahip olmak ve savaşta masadaki gücümüzü asla kaybetmemek. Bu anlamda Azerbaycan masada güçlü olmuştur. Bir savaş durumunda bile, düşüncelerimizi ve fikirlerimizi ifade edecek güce ve deneyime sahip olmanın önemli olduğunu düşünüyoruz.

Barışı sağlamak, savaşı kazanmak kadar zordur. Bu nedenle, dünyanın en önemli bölgelerinden biri, Doğu ile Batı, Asya ile Avrupa arasındaki geçiş kapısı olan Kafkasya'da önümüzdeki on yıllarda barışı sağlamanın ortak görevimiz olduğunu söylüyoruz.

Bu nedenle Cumhurbaşkanımızın dile getirdiği bölge altı ülkesinin altı platform şeklinde çalışarak iş birliği olanaklarını artırmaya çalışması kaçınılmazdır. Bu anlamda bu tartışma tablosu, mevcut sorunların çözümü için altılı platform çerçevesinde Kafkasya'ya yeni bir bakış açısı kazandıracaktır.

Kafkasya'ya yönelik bu ihtimalin dünyada ve bölgede barışın tesis edilmesine de katkı sağlayacağına yürekten inanıyorum. İkincisi, Karabağ kurtarıldı, ama şimdi Karabağ'ın refaha kavuşma zamanı. Bugün Fuzuli Uluslararası Havalimanı'nın açılışını hayranlık ve hayranlıkla izlememiz harika bir tesadüf.

Türkiye, Zangazur ve çevresinde ekonomik koridorların açılması da dahil olmak üzere Karabağ bölgesinin iyileştirilmesine yönelik her türlü çalışmada koşulsuz dostu Azerbaycan'ın yanında olacaktır. Özgür Karabağ'ın bereketini bir an önce görmek mümkün olacaktır.

Karabağ toprakları sonsuza kadar Azerbaycan toprakları olarak kalacaktır. Bunu burada uluslararası topluma hitap etmek için söylüyorum. Karabağ'da şu anda çevre düzenlemesi yapılıyor ama ne yazık ki acı bir gerçek var- orada on binlerce maden var. Ermenilerin bu mayınları temizlemek ve buradaki inşaat faaliyetlerini güvenli bir şekilde devam ettirmek için Azerbaycan'a mayın haritaları vermeleri kaçınılmazdır. Uluslararası toplumun bu yönde hem ciddi bir şekilde Ermenileri talep etmesi hem de Ermenilere baskı yapması önemlidir.

Üçüncü önemli konuya değinmek istiyorum. Onlarca yıldır Asya ve Avrupa arasındaki bağlantı, ekonomik, lojistik faaliyetler vb. Kafkasya'nın dünya ekonomisinin ve dünya siyasetinin ana noktalarından biri olduğunu ortaya koyuyor. Kafkasya, dünya ekonomik ve siyasi sisteminin kilit bölgelerinden biridir. Bölgede güçlü bir aktör olarak Azerbaycan'ın Kafkasya'daki tüm ekonomik ve siyasi gelişmelerin merkezinde olması gerektiği açıktır. Bu, Azerbaycan için sadece gücünü korumak ve sağlamak açısından değil, aynı zamanda dünyada gelişen süreçlere etki etmesi açısından da önemli bir görevdir.

Türkiye'nin güçlü, büyük bir ülke olarak barış ve huzurun merkezi olmasını istediğimiz gibi, Türkiye'nin güçlenmesinden de bazılarının rahatsız olduğu açıktır. Buradaki görevimiz Türkiye olarak korkmadan, çekinmeden ve yorulmadan yolumuza devam etmektir. Örnek olarak size onlarca örnek verebilirim.

Son günlerde Türkiye'de yaşayan bu büyükelçiler meselesi var. Ne yazık ki büyükelçilerin asıl görevi, faaliyet gösterdikleri ülkeler arasındaki ilişkileri geliştirmek ve herhangi bir sorun varsa bunları çözmektir. Bu anlamda Viyana Sözleşmesi, büyükelçilerin faaliyet gösterdikleri ülkelerin içişlerine karışmamaları gerektiğini belirten bir anlaşmadır.

Türkiye'nin güçlü yürüyüşünden, yürüyüşünden, güçlü bir Türk hükümeti etrafında bütünleşmesinden endişe duyanlar, geçmişin alevlerine parmak sallayarak Türkiye'yi boyunduruk altına alacaklarını düşündüler. Ama her şeyden önce Cumhurbaşkanımızın kararlı duruşu sayesinde bu girişimlere karşı Türkiye'nin çıkarlarını, haklarını ve haklarını koruyacak şekilde mücadele ettik.

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri modern uluslararası ilişkiler sistemine yeni bir soluk getirdi: Mesele şu ki, modern uluslararası ilişkiler sisteminde, bir ülkenin herhangi bir bölgede güçlenmesinin diğer ülkelerin bağımsızlığını tehdit ettiğini görüyoruz. Maalesef birbirine yakın ülkeler böyle bir realiteyi yaşıyor. Örneğin, Rusya ve Ukrayna arasındaki ilişkiler. Bugün aynı köklere ve tarihe sahip komşu ülkeler arasında ciddi sorunlar var.

Bir başka örnek de Ermeni-Rus ilişkileri bağlamında. Bu ülkeler uzun yıllardır yakın ilişkiler içindedir. Ancak bu ilişkiler eşit ilişkilere dayalı değildir. Ermenistan aslında bağımsızlığını kaybetmiştir. Ekonomisi, askeri durumu vb. kendisine bağlı değildir. Ermenistan'ın geleceği doğrudan Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesine bağlıdır. Bu, Ermenistan için tarihi bir fırsattır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in geçtiğimiz günlerde BDT Devlet Başkanları Konseyi toplantısında Ermenistan'ın bu tarihi fırsatı kaçırmaması gerektiğini söylemesi tesadüf değildir.

Ermenistan'ın gerçek bir devlet olarak geleceği Türkiye ve Azerbaycan'a bağlıdır. Bu açıdan Zengazur koridorunun açılması ve altyapı projelerinin hayata geçirilmesi konusunda yapılan çalışmalar oldukça önemlidir.

Uluslararası ilişkiler sistemindeki sorunlar Avrupa Birliği'nde de kendini göstermektedir. İlerleme, gelişme ve eşitliği teşvik eden Avrupa Birliği, şimdi üyeleri Macaristan ve Polonya'ya yaptırım uygulamayı düşünüyor. Bu ülkelerin bağımsızlığı söz konusudur. Geçenlerde ünlü bir İtalyan profesörün İtalya-AB ilişkileri üzerine bir makalesini okudum.

Aynı zamanda AB ve Avrupa Konseyi'nin Azerbaycan ve Türkiye'ye yönelik eylemleri, bağımsız yargıya hukuka aykırı müdahale girişimleri, baskılar, ülkelerimizin bağımsız politikasına karşı çıkma girişimleri kabul edilemez. Son dönemde Türkiye'deki bazı ülkelerin büyükelçilerinin yetkilerini aşarak bağımsız yargıya müdahale girişimlerine tanık olduk.

KAYNAKÇA

- AK Partiyanın bugünü və sabahı. (2021, 24 Mart). Erişim Adresi: <https://www.setav.org/ak-partinin-bugunu-ve-yarini/>.
- Asker, A. (2020, 30 Eylül). İşğalın qırılma nöqtəsi və ya yalançı atəşkəsin sonu: 2020-ci il Sentyabr Azərbaycan-Ermənistan Müharibəsini Böyük Masadan Oxumaq, Erişim Adresi: <https://www.sde.org.tr/degerlenen/isgalin-kirilma-noktasi-or-yalanciateskesin-sonu-eylul-2020-azerbaycan-ermenistan-muharibe-analizi-bo-yuk-cedvaldan-oxu-18517>.
- Aslanli, A. (2020, 10 Ağustos). 10. yılında Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklık Anlaşması ve ortak askeri tatbikatlar. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/10-yilinda-azerbaycan-turkiye-strateji-torofdasliq-muqavile-ve-birge-herbi-mesqler/1937068>.
- Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'den sivil yerleşimleri hedef alan Ermenistan'a tepki: Faşist devlet. (2020, 15 Temmuz). Erişim Adresi: <https://www.haberler.com/azerbaycan-cumhurbaskani-aliev-ermenistan-fasist-13423804-haberi/>.
- Azərbaycan Prezidenti Əliyev: Minsk qrupu münaqişənin həllində heç bir rol oynamayıb. (2020, 13 Ekim). Retrieved from: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-cumhurbaskani-aliev-minsk-grubu-catismanin-cozumunde-herhangibir-rol-oynamadi/2074886>.
- Azərbaycan və Türkiyə arasında strateji əməkdaşlıq şurasının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Rəyasət Heyətinin Bəyannaməsi (2010-cu il), Azərbaycan Respublikası Rəyasət Heyətinin Korporativ Veb-saytı, 15 sentyabr 2010-cu il. <https://president.az/articles/721?locale=az>.
- Balcı, Ç. (2020, 2 Kasım). İran'ın Karabağ propagandası neden başarısız oldu? Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iran-inkarabag-propagandasi-neden-basarisiz-oldu/2027725>.
- Kılavuz, İ. T. (2017). Dağlık Karabağ Müzakerelerinin Geleceği, *Avrasiya etüdleri*, 52(2), 51-78.

- BM Güvenlik Konseyi'nden Dağlık Karabağ açıklaması. (2020, 30 Eylül). Erişim Adresi: <https://www.haber7.com/dunya/haber/3018955-bmguvenlik-konseyinden-daglik-karabag-aciklamasi>.
- Bahadıroğlu, Yavuz (2021), *Yavuz Sultan Selim Han*, İstanbul: Nesil Yayınları.
- Caferov, N., Aslanlı, A. (2016). Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya, *Ermeni Araştırmaları*, (53) 239-260.
- Cafersoy, N. (2016, 6 Nisan). “4 Gün Savaşı” ve Bölgesel Dengeler. Erişim Adresi: <https://www.dw.com/tr/4-gün-savaş-ve-bölgeseldengeler/a-19168839>.
- Çağatay, G.M. (2020, 19 Ekim). 5 Soru Dağlık Karabağ Çatışması Azerbaycan-Ermenistan İlişkisinde Bir Kırılmamışlık, Erişim Adresi: <https://www.setav.org/5-soru-daglik-karabag-catismasi-azerbaycan-ermenistan-iliskisinde-bir-kirilmami/>.
- Çağatay, G.M. (2021, 17 Nisan). Karabağ’ın Özgürleştirilmesi ve sahadaki yeni denklem, Erişim Adresi: <https://www.setav.org/perspective-karabagin-ozgurlestirletme-ve-sahadaki-yeni-denkleml/>.
- Çavuşoğlundan Karabağ açıklaması: Biz bu meseleyi kökünden çözmek istiyoruz. (2020, 29 Kasım). Erişim Adresi: <https://www.haberturk.com/cavusoglu-ndan-karabag-aciklamasi-artik-bu-meseleyi-kokunden-cozmek-istiyor-2818652>.
- Çeliksoy, E. (2020). *Azərbaycanda Nazirlər Kabineti və İdarəsi*. Metin Özkaral, Yasin Taşpınar (Ed). *Nazirlər Kabinetinin Kontekstində Müqayisəli Ölkə Araşdırmaları* (s. 63-78), Konya: Nobel Akademik Nəşriyyat.
- Cura, A. (2021, 25 Kasım). ATƏT-in Minsk Qrupunun 28 ildə həll edə bilmədiyi böhran 44 gündə başa çatdı, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/agit-minsk-grubunun-28-yilda-cozemedigi-kriz-44-gun-xitam/2055318>.
- Cura, A., Rehimov, R. (2020, 9 Kasım). Rusiya hərbi helikopteri Ermənistanda vuruldu: 2 ölü, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/az/azerbaycan-front-hatti/armenistan-da-rus-military-helicopter-destroyed -2-o/2037638>.
- Dağlık Karabağ: Ermenistan Türkiye'yi çatışmalarda Azerbaycan'a askeri destek vermekle suçladı. (2020, 27 Eylül). Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54315251>.

- Əhmədov, E. (2019). Azərbaycan- Türkiyə Strategiyasına Sadıqlıq Yeni və Dinamik İnkişaf Mərhələsində, Azərbaycanca Atatürk Mərkəzi, Retrieved from: <https://ataturk.az/2019/04/04/azərbaycan-türkiyə-strateji-tərəfdasligiyeni-və-dinamik-inkisaf-mərhələsində/>.
- Əliyev, İ. (2020). Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ermənistan Respublikasının Baş Naziri və Rusiya Federasiyası Prezidentinin Bəyanatı, Azərbaycan Respublikası Prezidentliyinin Korporativ Veb-saytı, 10.11.2020, Retrieved from <https://president.az/articles/45924>.
- Ərdoğan və Əliyev “Şuşa Bəyannaməsi”ni imzaladılar. (2021, 15 Haziran). Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/erdogan-ve-aliev-susa-beyannamesi-imza-atti/2274752>.
- Ərdoğan və Əliyev görüşdü. (2020, 10 Kasım). Erişim Adresi: <https://haberglobal.com.tr/gundem/erdogan-ile-aliev-gorustu-77860>.
- Əsgər, Ə., Baxşəliyev, Ə. (15-16 Oktyabr 2020). *Rusiyanın Qafqaz Siyasətində Qarabağ Faktoru, I. Beynəlxalq Postsovet Türkiyə-Rusiya Əlaqələri Simpoziumu*, Türk Dünyası Araşdırmaları İnstitutu, Ege Universiteti, İzmir. 49-59.
- Əsgər, Ə. (2020, 1 Kasım). Uğursuz Hərəkət: Paşinyanın Məktubu, Retrieved from: <https://kafkassam.com/basarisiz-hamle-pasinyanin-mektubu.html>.
- Hacıyev, S. (2021, 23 Şubat). İkinci Qarabağ Müharibəsi və Azərbaycan – Türkiyə Münasibətləri. Retrieved from: <http://www.geostrategiya.az/news.php?id=130>.
- Həsənov, Ə. (2005). *Azərbaycanın Müasir Beynəlxalq İmkanları və Xarici Siyasəti*, Bakı: Azərbaycan Nəşrləri.
- İnaç, H. (2020). Yeni Dünya Düzeni və Qafqaz Baharı Kontekstində Azərbaycan-Ermənistan Münaqişəsi, *M5 Milli Təhlükəsizlik, Müdafiə və Strategiya Jurnalı*, 46(352), 34-44.
- İsmayılov, S. (2022, 14 Ocak). Bir əsrlik diplomatik əlaqələrin son 30 ili - güclü gələcək üçün yola davam. Retrieved from: <https://report.az/analitika/azerbaycanla-turkiye-arasında-30-illik-diplomatik-eləqe-yola-davam/>.
- Keskin, A. (2022, 19 Eylül). İranın Qarabağ Siyasətinin 5 Üzü, Retrieved from: <https://fikirturu.com/jeo-strateji/iranin-karabag-siyasetinin5-yuzu/>.

- Kocaoğlu, M. (2015). Mərkəzi Hökumət Kontekstində Müqayisəli Təhlil – Türkiyə və Azərbaycanla Yerli Hökumətlərdə Yerli Hökumət Münasibətləri, *Beynəlxalq Biznes və İdarəetmə İxtiraları Jurnalı*, 4(4), 32 -37.
- Mecek, M. (2018). Azərbaycanın Dövlət Quruluşunda və Əyalət İdarəsində Mərkəzi-Yerli Münasibətlər. *Bitlis Eren Universiteti Sosial Elmlər İnstitutu Jurnalı*, 7(1), 51-77.
- Məmmədov, V. (2020, 10 Ocak). Enerji sahəsində yeni əmək formatı yaradılır: Türkiyə-Rusiya-Azərbaycan, AzTv, Retrieved from: <http://www.aztv.az/az/news/4384/enerji-sahesinde-yeni-emekdasliqformati-Yaranir-turkey-russia-azerbaijan-marktehlilmark>.
- Midstream, S. (2020). Trans-Adriatic Pipe Belt: Qaz İxrac Pipe Belt, Socar Midstream Korporativ Vebsayt, Retrieved from: <http://www.socarmidstream.az/az/project/tap/#cover>.
- Muğanlı, N. (2020, 20 Ağustos). Atatürkün Azərbaycan sevgisi. Retrieved from: <http://ikisahil.com/post/163916-mustafa-kamal-ataturkun-azerbaycan-Sevgisi>
- Prezident Erdoğan: Bu hücum Ermenistan'ın əhatə dairəsi xaricində bir hadisədir. (2020 14 Temmuz). Erişim Adresi: <https://qha.com.tr/haberler/guncel/cumhurbaskani-erdogan-bu-saldiri-ermenistan-in-capini-asan-bir-hadisedir/> 224116 /.
- Sam- Azərbaycan Respublikası Prezidentliyinin Yanında Strategiya Araşdırma Mərkəzi (2011), *Son 20 İldə Azərbaycan-Türkiyə Bölgələri: Şanslar və Fərsətlər*, Bakı: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Yanında Strategiya Araşdırma Mərkəzi Nəşriyyatı.
- Səlcuq imperiyası. (2010, 14 Temmuz). Retrieved from: <https://kayzen.az/blog/orta-%C9%99srl%C9%99r-tarixi/2531/s%C9%99lcuqlar.-s%C9%99lcuq-imperiyas%C4%B1.Html>.
- Tan, M. Aliyev, P. Aydın, A. (2013). Yerli İdarələr və Şəhər Siyasətləri Nəzəriyyədən Təcrübəyə. Y. Bulut, V. Eren, S. Karakaya, A. Aydın (Ed.), *Qeyri-Hökumət Təşkilatları-Yerli İştirak Münasibətləri: Azərbaycan Örneği* (s. 526-536). Ankara: Pegem Academy Publications.

DİZİN

A

Ak Parti, viii, 21
 Azerbaycan, iv, v, viii, ix, x, xi, 1, 2, 5,
 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17,
 18, 19, 20, 21, 24, 25, 27, 28, 29, 30,
 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40,
 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51,
 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61,
 62, 64

B

Bayraktar, 35
 BM, 28, 34, 41, 42, 50, 55, 62

D

Deklarasyon, 56
 Diaspora, 36

E

Ermeniler, 13, 14, 17, 34, 43, 52

G

Gence, 11, 36, 42, 43

H

Haydar Aliyev, 1, 14, 15, 18, 19, 28, 29,
 34, 51

I

İlham Aliyev, vi

K

Karabağ, iv, v, ix, 1, 2, 13, 15, 17, 18,
 24, 27, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37,
 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48,
 49, 50, 51, 54, 57, 58, 59, 61, 62

M

Mohammad Amin Resulzadeh, 9

S

Savaş, v, 5, 31, 38, 48, 52

Ş

Şuşa, 9, 29, 33, 35, 40, 44, 47, 48, 50,
 51, 52, 54, 55, 56, 63

T

Türkiye, iv, v, viii, x, xi, 1, 2, 8, 9, 10,
 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20,
 21, 24, 25, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 38,
 39, 42, 43, 44, 47, 48, 49, 50, 52, 53,
 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62

Z

Zafer, 8, 9, 52, 53